

Millî Kültür Araştırmaları Dergisi (MİKAD) / Cilt 7 - Sayı 1

Sorumlu Yazar: Öğr. Gör. Ercan BOLAT / Toros Üniversitesi, Atatürk İlke ve İnkılap Tarihi,
bolatercan33@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-1207-9911

Atıf: Bolat, E., (2023), 19. Yüzyılda Osmanlı Hakimiyetindeki Cebel-İ Lübnan Dürzileri, Millî Kültür Araştırmaları Dergisi, 7 (1), s. 43-69.

Gönderim ve Kabul Tarihi: 03 Mayıs 2023 / 25 Haziran 2023

Araştırma Makalesi

ISSN: 2587-1331

DOI: 10.55774/mikad.1291730

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/mikad>

19. YÜZYILDA OSMANLI HAKİMİYETİNDEKİ CEBEL-İ LÜBNAN DÜRZİLERİ

Öz

Yavuz Sultan Selim'in 1516 yılında Ridaniye ve 1517'deki Mercidabık Savaşı sonrası Lübnan Osmanlı hakimiyetine girmiştir. Mısır'ı fethetmesiyle birlikte Halep, Şam, Sayda ve Bağdat olmak üzere dört kısma ayrılmıştır. Osmanlı hâkimiyetindeki Cebel-i Lübnan Suriye'ye batıdan, kuzeydoğudan ve güneybatıdan komşu olmuştur. Cebel-i Lübnan'ın kuzeyinde Beyrut vilayetine bağlı Trablusşam, doğusunda Baalbek, güneyde Sayda, batısında ise Beyrut ile Akdeniz bulunmaktaydı. Akdeniz'e kıyısı olması dışında Beyrut gibi önemli ticaret merkezinin de burada bulunması iktisadi hayatı canlı tutmuştur. Sosyolojik açıdan bakıldığında bölge milletler ve dinler mozağini içinde barındıran bir yapıya sahip olmuştur. Bölgenin ilk sakinleri Araplar, Süryaniler ve Finikeliler olduğu bilinmektedir. Sonradan bu bölgeye Haçlılar, Romalılar ve Türkler zamanla gelmeye başlamışlardır. 19. yüzyılda bölgeye Arap, Türk, Laz, Çerkes, Dürzi, Nusayri, Rum, Katolik, Protestan, Ermeni ve benzeri millet ve dini grup yerleşmeye başlamıştır. Cebel-i Lübnan bölgesi Osmanlı idaresinde oldukça önemli ayrıcalıklara sahip olmuştur. Bu bölge ayrıcalıklara sahip olurken, bölgeye yakın olan Cebel-i Nusayri eski önemini yitirmeye başlamıştır. Osmanlı idaresinde bölgeye tanınan ayrıcalıklar dış müdahalelerin artmasına zemin hazırlamıştır. Cebel-i Lübnan ve Dürziler Osmanlı Devleti'nin yönetiminde ayrı bir imtiyaza sahip olmuştur. Geleneksel Osmanlı idari teşkilatının aksine farklı yönetim anlayışı hem bu bölgeye hem de yerel halk için uygulanmıştır. Cebel-i Lübnan'daki Dürziler Osmanlı'nın son döneminde bazı sorunların yaşanmasına sebep olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Dürziler, Osmanlı Devleti, Cebel-i Lübnan, Dürzilik

THE DRUZIES OF CEBEL-I LEBANON UNDER THE OTTOMAN RULE IN THE 19TH CENTURY

Abstract

After the Battle of Ridaniye in 1516 and the Battle of Mercidabık in 1517, the region came under Ottoman rule. With the conquest of Egypt, it was divided into four parts: Aleppo, Damascus, Sidon and Baghdad. Under Ottoman rule, Jabal al-Lebanon bordered Syria from the west, northeast and southwest. Jabal al-Lebanon was bordered to the north by Tripoli in the Beirut province, to the east by Baalbek, to the south by Sidon, and to the west by Beirut and the Mediterranean Sea. In addition to its Mediterranean coast, the presence of an important trade center such as Beirut kept the economic life alive. It is known that the first inhabitants of the region were Arabs, Assyrians and Phoenicians. Later on, Crusaders, Romans and Turks started to come to the region. In the 19th century, nationalities and religious groups such as Arabs, Turks, Laz, Circassians, Druze, Nusayri, Greeks, Catholics, Protestants, Armenians and so on began to settle in the region. The region of Jabal-i Lebanon enjoyed very important privileges under Ottoman rule. While this region enjoyed privileges, Jabal al-Nusayri, which was close to the region, began to lose its former importance. The privileges granted to the region during the Ottoman rule paved the way for an increase in foreign interventions. Jabal al-Lebanon and the Druze enjoyed a special privilege under the Ottoman Empire. Unlike the traditional Ottoman administrative organization, a different administrative approach was applied both to this region and to the local population. The Druze in Jabal al-Lebanon caused some problems in the last period of the Ottoman Empire.

Keywords: Druze, Ottoman Empire, Jabal-i Lebanon, Druzeism

Giriş

Suriye topraklarının dört ayrı askeri bölgeye ayrılmasıyla beraber Şam, Humus, Ürdün ve Filistin olarak yeni stratejik alanlar ortaya çıkmıştır. Lübnan'ın Şam eyaletine bağlı bir askeri üs olması bölgenin önemli bir yer tutacağına göstergesi olmuştur. Ekonomik, askeri ve politik etkilerin hedefinde olan Şam ile onun askeri üssü Lübnan valiliklerin emri altındaydı. Lübnan dağındaki denetim mekanizmaları valilik ile Muaviye'nin emrinde sınırlı kalmıştır. Bölgede yaklaşık 19 yıl halifelik yapan Muaviye, döneminde Şam ve Lübnan'da yaşayan Hristiyan halka hoşgörülü davranmış bu da yönetim biçimine yansımıştır. Ancak Emevî hanedanlarından Abdülaziz'in (717-720) fazla dindar bakış açısı Hristiyan halka yönelik yapılan muameleleri değiştirdi. Abdülaziz'in görüşüne göre Müslümanların olduğu yerde Hristiyan halkın olmaması ve hatta kılık-kıyafetlerinin dahi değiştirilmesi gündeme gelmiştir. Alınan vergilerde Müslümanlar muaf tutulurken gayrimüslimlerden alınan verginin oranları artırılmıştır. Bu davranış sonrası bölgeden göçler başlamıştır. Bu göçler Lübnan'da yeni bir dönemin başlamasına sebep olmuştur. Heteredoks Hristiyanlık inancına sahip bu kişiler bölgedeki aynı mezhep inancına sahip olan Marunîlerin yanına göç etmişlerdir. Bu göçler daha sonra Lübnan dağlarına doğru ilerleyerek bağımsızlık mücadelesi veren Hristiyan grubun isyanlarının başlamasında etkili olmuştur. Halife bölgedeki isyanları bastırarak Hristiyanları ülkenin çeşitli yerlerine dağıtmış ve asayişini sağlamak için bazı Arap kabilelerini bölgeye yerleştirmiştir. İlerleyen dönemde bu Arap kabileleri bölgedeki unsurlardan etkilenecek Dürziliği benimseyeceklerdir (Ayhan & Tür, 2009: 21-23).

Lübnan, Doğu Akdeniz'de yaklaşık 130 km'lik kıyı şeridi olan Suriye ile güneyinde İsrail'e sınırı bulunan küçük ancak oldukça önemli bir stratejik konuma sahip bir bölgededir. Arap ve Akdeniz dünyası arasında tarihi bir köprü görevini üstlenmiştir (Abukhalil, 1998: 1-2). Bölge, Akdeniz'in kıyı şeridi boyunca uzanan dar ve sarp kayalıkların yükseldiği dağ silsilesinin adı olarak karşımıza çıkmaktadır. Lübnan kelimesinin manası İbranicede beyaz anlamına gelmektedir (Özkaya, 2002: 4). Güneyde

Zahrani ırmağından, kuzeyde Barid ırmağına, Akdeniz kıyısı boyunca tepeler ve kuzeydeki yüksek dağların sırtlarına Lübnan Dağı adı verilir. Lübnan Dağı terimi yaygın bir ifade olduğu gibi coğrafi özelliğiyle de ayırcıdır. Kıyı çok dar ve yaklaşık 15-20 mil uzunluğundadır. Doğusunda Baalbek (Balbak) ve Biqa ovalarının yanında uçurumlar yer almaktadır. Kuzeyde Jabal Amil, güneyde Akar platolarıyla çevrilidir. Ülkenin kuzeyindeki Tripoli ve güney kesiminde (Saida/Sayda) Sidon önemli bir ticaret limanıdır (Akarlı, 1993: 6). Bölgenin Cebel-i Lübnan olarak anılmasında tarihi ve kültürel yapıların katkısının olduğu kadar, coğrafi özelliklerinde etkisi vardır. Sarp ve dar kıyı şeritlerinin aniden yükselmesiyle meydana gelen sıradağlara Cebel-i Lübnan adı verilmektedir (Harik, 1968:13).

Bu görkemli dağ silsilesi Lübnan ile Akdeniz arasında bir set görevi yapmaktadır. Bölgedeki yağışın bolluğu Lübnan dağındaki arazinin yerleşime elverişli olmasına katkı sağlamaktadır. Zamanla bölgeye göçebe kavimlerin yerleşmesi Cebel-i Lübnan sıradağlarının çeşitli etnik gruplara ev sahipliği yapmasına imkân sağlamıştır (Yıldız, 2020:29-31). 19. yüzyıla kadar sınırları kesin çizilmiş bir yer olmayan Cebel-i Lübnan; üzerinde farklı etnik grupların, devletlerin ve siyasi güç dengelerinin kurulmasına neden olmuştur. Bölge üzerinde çalışan araştırmacıların ifade ettiği üzere, Cebel-i Lübnan bölgesi Roma kaynaklarında; Bekaa Vadisini içine alan sıradağları, Bizans kaynaklarında ise Cebel-i Nusayriye'yi ifade eden geniş toprak parçasını ifade etmektedir.

19. yüzyıl kaynaklarında bölgenin adı Akkar'dan Sayda'ya uzanan Dürzi, Maruni, Nusayri, Ermeni, Şii ve Sünnileri barından tüm sahayı belirtmektedir (Hakkı,1993:6). Evliya Çelebi'nin bölge tanımı, o döneme ait kültürel-sosyal ve aynı zamanda sahanın içeriği hakkında da bilgi vermektedir. Lübnan sıradağlarının ucu Bekaa vadisinin yüksek tepelerine, oradan Antakya'ya, diğer kısmı ise Mekke ve Hicaz ovasına kadar uzanmaktaydı. Bu dağların kutsallığı, peygamberler tarafından ziyaret edilmesi idi. Bu bağlamda Cebel-i Lübnan'ın günümüzdeki mezhep çeşitliliğini sağlayan olgu yüksek dağ eteklerinde azınlık grupların yaşayabilmesine imkân sağlamasıdır. Bir diğer ifade ile Lübnan dağlarının siyasi, sosyal ve dini çatışmalardan kaçan ya da sisteme karşı olan etnik grupların barınağı olmuş; ancak, zamanla bu gruplar ile yerel halkla bütünleşmiştir (Yıldız, 2020:32). Cebel-i Lübnan dağındaki birçok okul Maruni din adamlarının ve de yabancı Katolik misyonerlerinin yönetiminde olması mezhepler arasında bazı çatışmaları beraberinde getirmiştir. Dürziler siyasi güç dengelerinin değiştiği dönemlerde küçük gruplar halinde bölge coğrafyasında azınlık olarak kalmışlardır. Maruniler, ilerleyen süreçte Fransız ve İtalyanlar tarafından desteklenmiştir (Saleh, 1974: 12). Zaman içinde siyasi gelişmelerin değişmesiyle bölgede Dürziler bazen güç kaybetmiş bazen ise güç kazanmasına sebep olmuştur.

Bölgedeki Dürzi nüfusun yoğunluğu yüzyıllar boyunca varlığını sürdürmüştür. İlerleyen zamanlarda ise Maruniler, Dürzilere ait güneydeki bölgelere göç etmeye başlamışlardır. Dürzilerin Lübnan'a bağlılığı bu bölgenin Lübnan Dağı ya da Cebel-i Dürzi (Lübnan) olarak adlandırılmasında etkili olmuştur. Bu yüzden kendilerini Lübnan'ın kurucuları olarak da görmektedirler. 11.yüzyılda Dürziliğin kurulması ve sonrasında yaşanan gelişmeler, Dürzi kaynaklarının "emirlik" olarak adlandırdığı Lübnan Dağı'nda belirli bir özyönetim kalıbı oluşmuştur. 1147'de bu düzen, son Burid hükümdarı olan Mujir al-Din Abaq (1140-1154) tarafından meşru bir yönetim şekli olarak kabul edilmiştir. Ayrıca Dürzi emirliğinin İslam dünyasının kültürel ve siyasi ortamına adapte olduğunu bazı araştırmacılar savunmuşlardır. Aslında Dürzi kaynakları, Abbasi Halifesi Abu Cafer el-Mansur tarafından sekizinci yüzyılda Suriye kıyılarını Bizanslılara karşı

savunmak için gönderilen on iki Arap aşiretinin torunları olduklarını iddia etmektedir. Bu nedenle, emirliğin meşruiyeti, Fatımiler, Eyyubiler ve Memlukler döneminde İslam Devletinin kıyılarını koruma fikrine dayanmaktaydı. Bölgenin 1516 yılında Osmanlı hakimiyetine girmesi ile yeni bir döneme başlamıştır. Memlukleri destekleyen Tanukiler dağlık bölgedeki liderlik konumu kaybetmiş, Dürzi Maan (Main) ailesi iktidarı ele geçirmiştir. Fahreddin el-Maan'ın iktidarı Lübnanlı tarihçiler tarafından Lübnan Emirliği'nin altın çağı olarak kabul edilmektedir (Hazran, 2010: 157-158).

Yavuz Sultan Selim'in 1516-1517 yılında Ridaniye ve Mercidabık Savaşları sonrasında Mısır'ı fethetmesiyle birlikte Halep, Şam, Sayda ve Bağdat olmak üzere dört kısma ayrılmıştır (Saylan, 2015: 539). Osmanlı hâkimiyetinde Cebel-i Lübnan Suriye'ye batıdan, kuzeydoğudan ve güneybatıdan komşu olmuştur. Cebel-i Lübnan'ın kuzeyinde Beyrut vilayetine bağlı Trablusşam, doğusunda Baalbek, güneyde Sayda, batısında ise Beyrut ile Akdeniz bulunmaktaydı (Cuineti, 1896: 203-204). Akdeniz'e kıyısı olmasının yanında Beyrut gibi önemli ticaret merkezinin de burada bulunması iktisadi hayatı canlı tutmuştur. Sosyolojik açıdan bakıldığında bölge milletler ve dinler mozağini içinde barındıran bir yapıdaydı. Bölgenin ilk sakinleri Araplar, Süryaniler ve Finikeliler olduğu bilinmektedir. Sonradan bu bölgeye Haçlılar, Romalılar ve Türkler zamanla gelmeye başlamışlardır. 19. yüzyılda bölgeye Arap, Türk, Laz, Çerkes, Dürzi Nusayri, Rum, Katolik Protestan, Ermeni ve benzeri yirmi dört millet ve dini grup yerleşmeye başlamıştır. Cebel-i Lübnan bölgesi Osmanlı idaresinde oldukça önemli ayrıcalıklara sahip olmuştur. Bu bölge ayrıcalıklara sahip olurken, bölgeye yakın olan Cebel-i Nusayri eski önemini yitirmeye başlamıştır. Osmanlı idaresinde tanınan ayrıcalıklar dış müdahalelerin artmasına zemin hazırlamıştır (Sofuoğlu, 2015: 351-355).

Cebel-i Lübnan'ın ipek üreticiliği ve bunun Tripoli, Sayda ve Beyrut gibi önemli ticari merkezlerinde pazarlanması bölgenin ekonomisini ayakta tutmaktadır (Akarlı, 1993:7). Osmanlı Devleti, burada yaşayan Dürzî ailelere, kendi idarî ve malî taşra sistemleri kapsamında statü ve görevler vererek iktidarını kabul ettirmiştir (Abu-Husayn, 1992:667). Bu bölgedeki güçlü iki etnik topluluk, Katolik Marunîleri ile Şii asıllı Dürzilerdir. Bölgedeki en köklü iki dini unsurun yanında Ortodokslar, Katolikler, Ermeniler ve diğer dini gruplar bulunmaktaydı (Akar, 1996:2-3). Bölge nüfusuna genel olarak bakıldığında Beyrut ve çevresi, Halep, Bağdat, Hicaz ve Suriye kıyı şeridi daha karışık bir yapıdaydı. 18. yüzyılın başlarından itibaren Lübnan'a yaklaşık 150 bin Dürzi'nin bir kısmı devlet desteğiyle yerleştirilmiştir (Karpas, 2010:155). 18. yüzyılın sonlarından itibaren, topluluğun ilkel yerleşim yerlerinden (Cebel Soumak, Lübnan Dağı, Cebel Şeyh- Hermon Dağı ve Celile Dağlarından Halep'e doğru) gelen Dürzi göçleri, verimli volkanik bölgelere doğru gerçekleşmiştir. Şam'ın yaklaşık yüz kilometre güneydoğusuna, nüfus bakımından seyrek bölgeye göç etmişlerdir. Bu Dürzi "ülkesi" Lübnan'da olduğu kadar Suriye'deki toplum nüfusunun yaklaşık %70, ini oluşturmaktaydı. Nüfus, oldukça homojen bir azınlıktı (Hourani, 1946:42). Cebel-i Dürzi (Dürüz) bölgesinde (Osmanlı idari taksimatında ileride Sayda vilayeti olarak anılacak bölgede) Dürzi nüfusu %87,6 idi. 1844-1856 yıllarındaki Osmanlı nüfus sayımı etnik kökene göre incelendiğinde Asya'da (Suriye, Musul, Bağdat, Beyrut ve Basra) toplam 30 bin Dürzi'nin bulunduğu görünmekteydi (Karpas, 2010:247). Marunîler Lübnan'ın kuzeyi Dayrulkamer, Hasbaya ve Raşaya kasabalarında, Dürziler ise güney ve iç kesimini kapsayan 37 köy ve Lübnan dağlarının arkasında bulunan 64 köy ve kasabada karışık şekilde yaşamaktaydı (Ülman, 1963:244).

Osmanlı Devleti bölgedeki dini ve millet çeşitliliğini bir arada tutmak için her iki etnik grupta da geçerli olabilecek yerel güç odaklı sistem uygulamıştır. Bölgedeki güçlü yerel ailelerin yönetim üzerinde söz sahibi olmalarına izin vererek hâkimiyetini vurgulamıştır. Bu etnik gruplar Cebel-i Lübnan'da yüzyıllardır kendi varlıklarını koruyabilmişlerdir. Bu uygulama neticesinde gayri resmi bir özerk yönetim sistemi meydana gelmiştir. Bu sisteme emirlik rejimi de denilmektedir. Sayda ve Şam'ın kontrolü Dürzi emirlerinin elindeyken, Cebel-i Lübnan'da genel hâkimiyet Marunîler elinde bulunuyordu. Bu etkili aileler arasında bölge hâkimiyeti için çekişmeler meydana gelmiştir. Ancak, Osmanlı Devleti Tanzimat Ferman'ına kadar mukataa rejimi ile sosyal, siyasal ve iktisadi hayatı idare etmeye çalışmıştır (Akarlı, 1993:13-14).

Cebel-i Lübnan'ın yönetim merkezi kabul edilen Beyrut devletin tayin ettiği Maan ailesine mensup emirler tarafından yönetilmiştir. Yavuz Sultan Selim, Mısır Seferine çıkmadan önce Dürzileri yanına çekmek için Maan oğullarına sancak ile "*Dağın Sultanı*" unvanını vermiştir (Bağlıoğlu,2006:22; Salibi, 1985:6). 1544 tarihinde Maan ailesinin hâkimi Fahreddin ölünce yerine oğlu Korkmaz geçmiş, Korkmaz'ın asi davranışlarından dolayı Mısır valisi İbrahim Paşa üzerine yürümüş ancak etkili bir sonuç alamamıştır. İlerleyen zamanda Korkmaz 1585 tarihinde ölmüş ve yerine oğlu II. Fahreddin geçmiştir. II. Fahreddin Lübnan'da bağımsız bir devlet kurma arzusu ile Şam Beylerbeyi Kuyucu Murad Paşa ile yakın ilişki kurarak gücünü artırmıştır. II. Fahreddin'in, Osmanlı idaresine karşı ilk isyanı Halep Beylerbeyi Canbolatoğlu Ali Paşa'nın desteğiyle 1586'da gerçekleşmiştir.

IV. Murad'ın iktidarda olduğu 1632 tarihinde Sayda, Safed ve Beyrut mirlivası Maanoğullarından Emir Ali 1631 tarihinde 1.700.000 akçe hazineye vergi göndermiştir. 1636'da Maanoğullarından Emir Mülhem Sayda'yı, Seyf oğullarından Emir Ali'de Beyrut'u ele geçirmişlerse de Şam Mütesellimi Abdullah Paşa tarafından görevden uzaklaştırılmışlardır (Emecen,2020:1). 1697'de Emir Ahmed Maan'ın ölümüyle birlikte Maan dönemi sona ermiş ve Şihabî Emirliği dönemi başlamıştır. 1840 yılına kadar Şihabî Emirliği dönemi devam etmiştir (Acar,1989:8-9; Jidejian,1997:96-97). Osmanlı Devleti Dürzî Emiri ile Maruni ailesinden Tâhir Ömer'in aralarının açılmasını fırsat bilerek Şam tarafına serasker tayin ettiği Mısırlı Osman Paşa, Dürzilerle ittifak edip bir miktar kuvvetle Cezzar Ahmed Paşa ile beraber olarak Tahir Ömer üzerine Halil Paşa'yı göndermiştir. Bundan sonra Tahir Ömer ile Dürzî Emiri Yusuf arasındaki husumet dostluğa dönüştü. Tahir Ömer'in devlete itaat etmesiyle bölgedeki huzursuzluk ortamı düzelmiş oldu (Vasıf Efendi, 1994: 20).

1794 tarihinde II. Beşir emir oldu. II. Beşir, Osmanlı Devleti ve yerel idarecilerle iyi ilişkiler kurdu. 18 Mart 1799 tarihinde Fransızlar Akka'yı kuşattıklarında Emir Beşir önce tarafsızlığını ilan etmiş olsa da daha sonra Cezzar Ahmed Paşa'ya yardım etmiştir. Bu dönemde Dürzî ve Marunî çatışması artmaya başlamıştır (Jidejian, 1997: 100-101). Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'ya, Yunan isyanında Osmanlılara yardım etmesine karşılık mükâfat olarak Girit valiliği vaat edilmiş, fakat Mehmed Ali Paşa kendisine Şam valiliğinin verilmesini şart koymuştu. Osmanlı toprakları üzerindeki emellerine ulaşmak için İbrahim Paşa emrindeki orduyu Şam üzerine göndermiş; bu mücadele de Maruni Emir Beşir, Mehmet Ali Paşa'nın yanında yer alırken, Dürziler ise Osmanlı Devleti'ne sadık kalmışlardı. Avrupalı devletlerin baskısıyla bölgenin ikili kaymakamlık sistemi ile yönetilmesi ve her iki etnik grubun kendi kurallarıyla düzeni sağlaması istendi. Avusturya Başbakanı Metternich kuzeyde Marunî, güneyde ise Dürzi kaymakamlığının Sayda valisine karşı sorumlu olmasını önerdi. Bu teklif ile Cebel-i Dürüz olarak anılan

coğrafyada Marunîlerin de güç kazanmasıyla Cebel-i Lübnan ifadesi Osmanlı ve diğer Avrupalı devletler tarafından kullanımı benimsenmiştir (Traboulsi, 2007:24).

1838 tarihinde Dürzîlerle, İbrahim Paşa arasında büyük çatışmalar yaşanmıştır. Osmanlı Devleti de bu olaylardan yararlanarak Dürzîlere silah yardımı yapmış, aynı zamanda bölgeye ordu göndermiştir. 1839'de İbrahim Paşa ile yapılan savaşta Osmanlı Devleti başarısız oldu (Acar, 1989: 10-12). Ancak İbrahim Paşa'nın Suriye'deki yenilgisinden sonra II. Beşir'in emirliği de son bulmuş, yerine III. Beşir 31 Eylül 1840 tarihinde atanmıştı. Bu atamadan sonra Dürzî ve Marunîler arasında huzursuzluk ve kargaşa artmaya başlamıştır. Bu huzursuzluk ve kargaşanın temelinde, II. Beşir döneminde Dürzîlerden alınıp Hıristiyanlara verilen toprakları Dürzîlerin geri istemesi, İbrahim Paşa'nın valiliğinde Hristiyanların birçok maddi ve sosyal haklar elde etmesi, Dürzîlerin ise baskı altına alınıp liderlerinin sürgüne gönderilmesi ve mallarına el konulması yatmaktadır.

19. yüzyılın başlarından itibaren İngiltere'nin Dürzîleri, Fransa'nın ise Marunîleri desteklemeleri bu iki cemaatin bölgede daha fazla ön plana çıkmasına sebep olmuştur. Bu iki devlet yerel cemaatleri maddi açıdan beslerken, aynı zamanda bölgedeki Osmanlı idaresine karşı gelmeleri için kışkırtılmaya da başlayacaktır. Diğer taraftan Cebel-i Lübnan'da İngiltere ve Fransa'nın hakimiyet yarışı devam etmekteydi. Osmanlı, İngiltere ve Fransa arasındaki iki etnik yapı üzerinde hakimiyet kurma arzusu bazı bölgelerin idari bakımdan ayrılmasına neden olmuştur (Saylan, 2015:542-543). Sözde sorunları çözmek, gerçekte ise bölgedeki çıkarlarını korumak isteyen İngilizler, Marunî, Dürzî, Grek Ortodoks, Grek Katolik, Şii ve Sünnilerin temsilcilerinden oluşan 12 kişilik bir konsey oluşturulmasını önerildi. Fakat bu yapılanmaya Dürzîler karşı çıkınca, bu öneri kısa zaman için uygulanamadan kaldırıldı.

1. Dürzîliğin Ortaya Çıkışı ve 19. Yüzyıla Kadar Dürzîler

Lübnan ve çevresinin güvenliği için mücadele eden Abbasiler bölgede asayişli sağlamak adına Arap kabilelerinden faydalanmıştır. Bu anlamda Dürzîliği benimseyecek olan Tenuhiler bölgenin emirliğine atanmıştır. Köken olarak bakıldığında Dürzî Maan, Şihab, Arslan ve Buhturid ailelerinin Tenuhilere dayandığı görülmektedir. Suriye ve Lübnan'da Abbasi otoritesinin zayıflaması Pers asıllı Büveyhilerin bölge hakimiyetini ele geçirip Abbasi halifeliğinin koruyuculuğunu üstlenmesine sebep olmuştur. Mısır'da Tolunoğulları, Musul ve Halep'te Hamdaniler bölgede güç kazanmaya başlayarak politik değişimlere yol açacaklardı. Her iki güç unsuru Suriye ve Lübnan'da Şiiiliğin yayılmasında önemli bir rol oynamıştır. Abbasî halifeliğinin eski hakimiyet gücünü kaybetmesi Mısır'da Şiiiliğin İsmaili koluna mensup Fatımilerin 969 yılında hakimiyeti ele geçirmesinde, Lübnan'daki Şiiilik inancının yayılmasında etkili olmuştur (Rose,1963: 155).

Bu olayla Lübnan bölgesindeki siyasi, sosyal ve toplumsal yapıyı farklı bir bakış açısıyla yeniden yorumlayacak asıl gelişme, Fatımi Halifesi Hâkim Biemrillah'ın altıncı halife sıfatıyla iktidara gelmesiydi. Halife Hakim'in hakimiyetinin ardından İsmaili ve on iki imam anlayışından farklı inanç sistemi gündeme gelmiştir. Hz. Muhammed'in ölümünden sonra İslam âleminde rejim değişmeye başlamış ve devlet yönetimi (halifelik) konusunda tartışmalar çeşitli inançlarla günümüzde de devam etmiştir. Bu konuda İslam âleminin bütününe yönelik ortak bir düşünce geliştirilememiştir (Ayhan &Tür, 2009:24).

Siyasi, sosyal ve ekonomik anlamdaki huzursuzluklar hâkim güç olan Emevî hanedanlığına karşı bir hoşnutsuzluk yaratmıştır. Toplumdaki bu hoşnutsuzluktan yararlanan Abbasi iktidarıyla önemli adımlar atılmaya başlanmıştır. Sosyal anlamda Şia'ya karşı eleştirel davranış ortadan kaldırılmaya çalışıldı. Aynı zamanda Şia içinde yeni oluşumlar da yaşanmıştır. Bu oluşumlardan biri Şia inancın Fatımilerle bağlantılı İsmaili kolu idi. Şia inancının temel şahsiyeti olan imamlık İsmaili anlayışta da mevcuttu. Önemli imamlardan biri olan Cafer'in 765 ölümünden sonra yerine iki oğlu Musa ve İsmail geldi. Bu olaydan sonra 908 de İsmaililer ve Tunus'un kontrolünü ele alarak Fatımi Devletini kurdular, Abdullah da bu devletin ilk halifesi oldu. Fatımi Devleti Kuzey Afrika, Suriye, Sicilya, Mısır, Batı Arabistan ve Bağdat olmak üzere çok geniş bir bölgeyi hâkimiyetine almıştır. Toplumun bir kesimi yönetimden memnun iken, diğer kesimi ise yeni isteklerde bulunmuştur (Lewis, 1993:99-100).

Fatımi hâkimiyetindeki Dürziler inanç bakımından heterodoks bir yapıya sahip olup Şia'nın karmaşık bir koludur. Altıncı Fatımi Halifesi Hâkim Ebu Ali el-Mansur (996-1017) (Hâkim Biemrillah olarak da bilinmektedir) Dürziler içinde ayrı bir dini yapı oluşturmuştur. Birçok tarihçinin gözünde tartışmalı olaylardan birisi de El-Hakim'in tanrısallığı konusudur. Dürzilerin bir kısmı El-Hakim'in kutsallığını ve liderliğini kabul ederken bir kısmı ise onun liderliğini kabul etmeyip deli olduğu ileri sürülmektedir (Kasdan,1961:9-10). Dürziliğin kaynaklarına bakıldığında bu öğretinin temelini İsmaili din anlayışına dayandığı görülmektedir. Dürzi din yapısının içerisinde birçok felsefi ve düşünce akımının olması İsmailiyye'nin etkisi ile gerçekleşmiştir. Bu kaynaklar el-Hakim'in kimliğini dönemlere ayırmıştır. Birincisi yeniçağ olarak adlandırılan "tevhittir". Diğer dönemler ise hakimiyeti ve takipçilerinin katkılarıdır. Halifenin yirmi bir yıllık dönemi bu öğretide en önemli kısımdır. Dürzilerin geleneksel öğretileri, yani hudutları, bu inancın belirleyici unsurlarıdır. Kendisinden sonra Hamza Ibn Ali imamlık rolünü üstlenmiştir. İlerleyen süreçte de emirlik dönemi Dürziliğin yönetim şeklini belirleyecektir (Bağlıoğlu, 2018: 19).

El-Hâkim Bi-Emrillah Mısır'daki üçüncü dönem Fatımi halifelerinin de üçüncüsü olarak bilinmekteydi. Hâkim'in iki takipçisi İsmail el-Derez ve Hamza Bin Ahmet el-Hadi Suriye ve Lübnan bölgesine gönderilmişlerdi (Şenzybek,2008:41). Suriye'de Dürziler genellikle dağlık, sahil kesimi ya da kasabalarda yaşamaktaydı. Kuzey Suriye'nin nüfusunda önemli bir yere sahip olan Dürziler bölgede Aramice konuşan komşu etnik gruplardan etkilenmişlerdir. Antropologların çalışmalarına bakıldığında genel olarak Dürzilerin yaşadıkları bölgelerin, Lübnan, Şam'ın güneydoğusunda bulunan Havran ve Cebel el-Dürzi olduğu anlaşılmaktadır (İzeddin,1934:3).

Dürziler; kendini 1017 tarihinde tanrı ilan eden ve daha sonra ortadan kaybolan Fatımi Halifesi al-Hâkim'in veziri Hamza bin Ali'nin kurduğu mezhebin üyeleri saymaktadırlar (Ülman,1966:6). Dürzilikte, tanrının "nasutu" ve "tecellisini" benimseme inancı vardır. Dini öğretileri birçok felsefi düşünce ile içe içe olsa da temel kısımları Fatımiler'in altıncı halifesi Hâkim-Biemrillah'ın yönetimi ele alışından sonra oluşmuştur (Ceyhan,2011:242). İsmailiyye'nin mezhep hiyerarşisi üzerinde ilahi bir şahsiyet olma düşüncesi, inancın temel gayesi anlamında değerlendiren bazı İsmaililer, onun düşünceleri doğrultusunda teşkilatlanmaya başladılar. 30 Mayıs 1017 tarihinde ilahlığını açıklayan Hâkim yeni bir devrin başladığını, kurulan yeni dinin imamlığına da İran asıllı Hamza b. Ali'yi getirdiğini ilan etti. Esasen hareketin kurucusu olan Hamza b. Ali, yardımcılarını da (el-Hudud) belirleyerek yeni dönemde İslami manada ibadete ihtiyaç

kalmadığını, insanların gerçek ilahi bilgileri imamlardan kendilerinden öğrenmeleri gerektiğini ileri sürmekteydi (Bağlıoğlu, 2018:9).

Dürzilik gizli bir cemiyet gibi faaliyet göstermiş, mezhep olarak ilk kez Mısır'da ortaya çıkmıştır. Ancak Mısır'da yayılma alanı bulamadığından Suriye, Lübnan, İsrail ve Ürdün bölgelerinde kendine taraftar bularak yayılmıştır. Dürzi inancın ana temasını Hâkim Biemrillah'a kutsallığını ilk ortaya atan Hasan b. Haydara el-Fergani oluşturmuştur. Tanrı'nın beden bulmuş halinin Hâkim Biemrillah ile gerçekleştiğini ifade etmesiyle Dürzi inancının çekirdeği oluşmaya başlamıştır. Dürzilik inancı ile alakalı önemli söylemin el-Fergani tarafından ortaya konulduğu ifade edilmiş olsa da Dürzilik inancını asıl kurumsallaştıran Hamza b. Ali'dir. Mezhebin asıl kurucusunun Hamza b. Ali olduğu savunulmaktadır. Hamza b. Ali'den sonra hareketin başına geçenler ortaya koydukları sıkı ve katı kurallar neticesinde kapalı bir mezhep haline dönüştürmüşlerdir. Mezhebe giriş ve çıkışın zorluğu cemaatin gizliliğinde önemli bir yer tutmuştur. Bununla birlikte Dürziliğin ortaya çıktığı bölgelerde Şiiliğin etkili olduğu da görülmektedir. Özellikle Bahreyn, Kufe ve Kuzey Irak- Kuzey Afrika bölgelerinde Dürzilik inancının etkinliğinin artmasında bu bölgedeki Karmatilerin büyük oranda katkısının olduğu bilinmektedir (Bağlıoğlu, 2003:215-216).

Osmanlı Devleti'nde çeşitli dinlere mensup topluluklar var olduğu gibi Dürzi inancına mensup etnik grupta mevcuttur. Dürzi liderlerinin bölge hakimiyetleri bugünkü Lübnan'ın gelişimine katkı sağlamıştır. Dürziliğin yayılma alanları üç semavi dinin yayılma alanı ile örtüşmektedir. Farklı düşünce yapılarının ilgi odağı olmuştur (Bağlıoğlu, 2018:11-14). Dürzi öğretisinin tek bir şahsa bağlı kaldığı, ilahlık makamının son derece önemli olduğu görülmektedir. Dürzi toplumuna bakıldığında soy bakımından atalarının farklı olduğunu söylemek yerinde bir görüştür. Dürziler karışık atalara sahip, homojenlikten uzak etnik yapıdan ziyade, inanç sistemlerine bağlı etnik grup olarak ortaya çıkmışlardır (Yeşilbursa, 2012:80). Bunun yanı sıra ilerleyen yıllar da Dürziler asayiş bozukluğu nedeniyle bazı vilayetlere sürgün edilmiştir. Özellikle Trablusgarp, Bingazi ve Girit coğrafyasına huzuru bozdukları için gönderilmişse de bazıları ise askeri teşkilat altında ıslah edilmeye çalışılmıştır. Girit'e gönderilenlerin bir kısmı kaçarak Beyrut'a geri dönmüşlerdir. İlerleyen dönemlerde Osmanlı merkez teşkilatıyla iyi ilişkiler kuran Dürziler Beyrut ve Cebel-i Lübnan'a geri gelip iskân etmişlerdir (Özdağ, 2020:222).

1.1. Dürzi Kelimesinin Anlamı ve Dürzilik

Dürzi kelimesi Arapça bir kelimedir. Dürzi kelimesi ve manası hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bu görüşler içinde en belirgin olanı Şeyh Muhammed bin İsmail Neştekin Derezi'ye atfedilendir. Ancak bu inancın temsilcilerinin Neştekin ed-Derezi'yi dinden çıkmış bir münafık olarak gördüklerinden dolayı bu isimle anılmayı istemedikleri ifade edilmektedir (Roux, 2009:2). Dürziler sadece bu isimle değil farklı anlamlar taşıyan kelimeler ile de anılmışlardır. Dürzilik, Davetü't-Tevhid, Benû Marûf, Âl-i Marûf, el-Muvahhidûn, el-Muvahhidûn ed-Durûz ve el-Hâkimiyye olarak da isimlendirilmiştir. Dürzi kelimesiyle ilgili bir diğer söylem ise, bu kelimenin, Kudüs'ün Müslümanlar tarafından alınmasıyla bir kaleye sığınan Haçlı birliklerinin Komutanı olan Comte de Dreux'dan geldiği yönündedir. Sıklıkla Müslümanların saldırısına maruz kalan ve bu yüzden intikam besleyen Dreux'un, Hristiyanlarla İsmailileri birleştirerek yeni bir fitne sonucu 'Dürziliği' kurduğu ve buradan Dürzi isminin türediği dile getirilmektedir.

Bu inancın mensupları Dürzi veya Duruz olarak anılmalarına çok fazla tepki göstermemişlerdir (Tan,2012:61-62).

Dürzi'nin kelime anlamı Fatımilerin altıncı halifesi olan Hâkim Biemrillah'ın ululuğuna ve onun yarattığı yüce varlıklara inanan ve kendilerinden önceki bütün dini inanışları yok sayıp yanlış olduğunu kabul edenlerin ortak adı olarak ifade edilmektedir (Bağlıoğlu, 2018:15). Hâkim Biermrillah'ın 1017 yılında tanrısallığının ilan edilip kabul görmesiyle Dürzi mezhebinin gelişim süreci başlamıştır. Dürzi topluluğunun etnik kökenlerini açıklığa kavuşturmak çok mümkün olmamakla beraber bazı Dürziler kendilerini Arap olarak kabul etmişlerdir. Bazı Avrupalı araştırmacılar da yazdıkları eserlerde, onların Arap kökenli olduklarını dile getirmişlerdir. Etnik gruplar üzerinde çalışma yapan araştırmacılar ise Dürzi cemaatini; Gulat-ı Bâtiniye olarak da adlandırmışlardır. Bu bağlamda Dürzi kelimesinin uluhiyet kazanmış önderlerinden geldiğini ifade etmektedirler. Mustafa Muhammed eş-Şeka'nın ifadesiyle Dürziler İslam devrinde farklı isimler almıştır. İsimlerin çoğu birbiri ile bağlantılı olmuştur. Hz. Muhammed döneminde Ensar ve Müminler olarak ifade edilmişlerdir. Hz. Muhammed sonrasında; Hz. Ali taraftarı anlamında "Ali Şiası", "Şia-yı Al-i Muhammed" yani Hz. Muhammed ve ailesi taraftarı ismiyle de anılmışlardır. Zamanla Caferiyye Şiası, İsmailiyye, Muvahhidler, Karamita, Fatimiler ve son olarak Dürüz ismini almışlardır. Bu isim ise Anuştekin ed-Dürzi'nin Ebu Mansur'un himayesi altında savaşmış olmasından dolayı verilmiştir (Şenzeybek, 2001:15). İsmail Hakkı İzmirli eserinde Osmanlı'da Dürzilere "Tereziler" olarak ifade edildiğini belirtmiştir (Akgün, 2020: 65).

1.2. İnanç Yapıları

İslam dünyasında işaret edilen tüm heterodoks dini oluşumların en ünlülerinden biri Dürzilikdir. Dürziler, bir "alt grubu" oluşturan Şiiler gibi, kendilerini oldukları gibi göstermeyip, inançlarına uymayan kısıtlama ve gizleme gibi birtakım faaliyetler uygulamaktadırlar (Roux,2009:3). Birbirlerine mutlak gizlilik yemini ile bağlıdırlar, doktrinlerini ifşa etmeye, kutsal kitaplarını da kimsenin okumasına izin vermemişlerdir. Dürzilik, İsmaililik ve Nusayrilik gibi gizliliğe önem veren bir topluluktur. Cemaat dışındaki kişilere inanç yapıları hakkında bilgi vermeyen bu etnik grup hakkındaki sağlıklı bilgilere kendi kaynaklarından ulaşılmaktadır (Şenzeybek, 2015:89). Avrupalı bazı araştırmacılara göre etnik bir gruptan çok dini kadim bir topluluk oldukları ifade edilir. Etnik kökenleri hakkında birçok varsayımlar yapılmıştır. Dürzilerin 7. yüzyılda çeşitli fetihler sırasında Arabistan'dan gelen Araplar olup dağlık bölgede yaşadıklarından dolayı dağ insanı oldukları yönünde söylemlerin ortaya atılmasına sebep olmuştur (Akgün, 2020: 69).

Dürziliğin oluşumunu iyi anlayabilmek için İsmaililiğin tarihsel gelişim sürecini iyi bilmek gerekmektedir. Dürzilik İsmaililik içerisinde vücut bulmuş ve gelişmiş bir hareket olarak değerlendirilmektedir. Tarih boyunca İsmailiye, Sünni Müslümanlar tarafından İslam dışı bir mezhep olarak görülmüştür. Bu doğrultuda yeni bir inanç etrafında toplanmaya başlamışlardır. İsmaililerde ortaya çıkan bu disiplinli yeni düzen Dürziler arasında yayılmaya başlamıştır. Bu öğretilerin genellikle Batını düşünceler ile bağdaştırılmaktadır. Halkın ilahi mesajları anlamasının imkânsız olduğunu ve bunu anlayabilmek için ise dini bir otoritenin gerekliliğinden söz eden İsmailiye bazı kişilere uluhiyet kazandırmıştır (Bağlıoğlu,2018:44-45). Bu anlamda İsmaili düşünce yapısının Dürzi inancına katkısı büyüktür.

Dürzi inancının şekillenmesinde Yeni Eflatunculuk, Hermetizm, Hint düşüncesi, Zerdüştlük, Maniheizm gibi dini ve felsefi akımların da etkili olduğu söylenmektedir. Bu etkileşimin ana aktarıcısı İsmailiye öğretisi olmuştur. İsmaililere göre her görünenin arkasında görünmeyen batını bir güç ve gerçek vardır. Bu bağlamda inanç sistemine dahil olmak isteyenlerin belli aşamalardan geçeceği bir gerekliliktir. Bu yapının içerisine kendilerinin önerdiği kişiler girebilmekte, dışarıya bu konuda bilgi verilmemektedir. İsmailiye'nin bu yapısı Dürzilerde de aynen görülmektedir. İnançlarını dışarıya anlatmamayı takiiye olarak kabul etmişlerdir. Kutsal sayılan yazıları başkalarına açıklamak en büyük günahlardan biri olup inanç sisteminden çıkarılmasına sebep olmaktadır (Bağlıoğlu,2018:51).

Her iki yapı birbiri ile benzese de Dürzi imamlarıyla birlikte inanç sistemindeki görüşlerin değişmesi İsmaililere göre bazı farklılıkların oluşmasını sağlamıştır. İsmailiye'de Mehdi'nin, Dürziliğe göre ise el-Hakim'in ortaya koyduğu düşünce iki inanç sistemindeki başkalaşımı ortaya çıkarmıştır. Dürziler daha önceki cemaatlerin tamamını batıl olarak kabul ederek, kendi inançlarını üstünlüğünü vurgulamaktadırlar. Dürziliğin, İsmaili fikirlerini temel aldığı belirten hususlar İsmailiye'nin ilk metinlerinde geçmektedir. Bu inancın teşekkülüne dair çalışmalar yapan David R. W. Brayer'e göre Dürziliğin, İsmaili düşünürlerinden etkilendiğini vurgulamıştır. Dürzi düşünce yapısının İsmaili fikirlerinden beslendiğinin en güzel örneği ilk İsmaili metni olan *Ümmül Kitab* adlı eserdir. Bu eserde İsmaili ve Dürzi fikirlerinin bazı maddelerde örtüştüğü belirtilmektedir. Dürzilikte de akıl ve hudud önemli bir yer tutmaktadır. İsmailiye'yi bilgelik mertebesindeki kişiler örgütlenmektedir. Bu yapı Dürzi inanç sistemine yansımakta olup sisteme göre mezhep ve yörenin dilini bilenler liderlik vasfına erişmekteydi (Akgün, 2020: 72). Dürzi inancının ilk bilgeleri, kutsal risaleleri oluşturmuştur. Bu risalelerde Kuran, Tevrat ve İncil'den alıntılar yapılmıştır. Kutsal kitaplardan alıntıların yapılması Dürziler tarafından bu dinlerin iyi bilindiğini göstermektedir. İsmailiye'deki Tanrı inancı ve yaratılışın Dürzi akidesinin şekil almasında önemli rol almıştır. Bu mezhepte Hamza bin Ali öğretisinin en önemli özelliği "tevhid" anlayışını olmuştur. Dürzilerin bu anlayışı iyi bildiklerini iddia etmekte ve kendilerini muvahhid olarak isimlendirmektedirler. Hamza'nın ortaya koyduğu öğretinin Tanrı'nın insan formatında görüldüğü Dürzi inanç yapısını büyük ölçüde etkilemiş, Tanrı Hâkim Biemrillah'ın bedeninde tecelli etmiştir (Bağlıoğlu,2018:55-60).

Dürzilik inancında iki temel esas yer almaktadır. Bu esas Hâkim Biemrillah'ın beş duyu organlarıyla anlaşılabilen bir yönün olduğu, diğeri ise görülenin aynısı olmadığı ve hiçbir sığata benzemediği fikri etkilidir. Bu ifade ile Tanrının, Hâkim (Biemrillah) suretiyle kendini insanlığa açtığının ve yaratmanın son makamı olduğu cemaatçe kabul görmesidir. Dürziler, Tanrı'nın birliğine verdikleri önemi göstermek için kendilerini *Muvahhidin* olarak da adlandırmışlardır. Mezhebin ortaya çıktığı yer Mısır olsa da burada yayılmayarak; Suriye, Lübnan ve İsrail bölgelerinde taraftar bulmuştur. Bu inanç daha önceki tüm dinleri yok sayan ve varlık hiyerarşisine dayanan bir sırdır (Bağlıoğlu, 2003:225).

Dürzi inanç sisteminde Tanrı'nın varlığı iki yönü ile ele alınmaktadır. "Lahuti" ve "Nasuti" yönleri Tanrı'nın birbirinden ayrılmaz iki noktası olarak kabul edilmektedir. Dürzi risalelerinde Tanrı'nın tek ve yaratma açısından en büyük kudret olduğu yazılmış olsa da el-Hakim'i Tanrı'nın son nasuti sureti kabul edilmiştir (Şenzeybek,2011:70). Bu inancın temeli Hakim'in uluhiyeti ve bir olmasıdır. Bununla birlikte Dürzilikteki Tanrı inancının yüce olması ve her şeyi yaratması, diğer ilahi dinlerdeki anlayış ile aynıdır.

Ancak, diğ er din ve inanç yapılarından ayrılan özelliğ i, Tanrı'nın tecellisinin insanlar arasında ortaya çıkmasının son örneğ i Hâkim Biemrillah'ın uluhiyeti ile Dürziliğ i diğ er mezheplerden ayırmıştır. Dürziliğ in birçok ilahi dinden ayrı bir anlayış olarak görölmesindeki en önemli etken Tanrı'nın insan ş eklinde zuhur ettiğ ine inanmalarıdır. İlahi kudret yerine geç en hududlar diğ er inanç yapıları ile aralarında farkların oluşmasında etkili bir nedendir. Bazı araştırmacılar Dürziliğ in esasları dört başlık altında değ erlendirilmiştir. Bunlar Hâkim Biemerillah'ın uluhiyetine inanmak, Hakim'in emiri olan Hamza'yı, "Hududları" ve Dürziler için önemli olan 7 esası bilmektir (Ş enzeybek,2011:70).

Dürziliğ in diğ er temel esası Hâkim Biemrillah ile başladığı bilinmektedir. Bazı kaynaklar Emrillah'ı Fatımilerin altıncı halifesi kabul etse de Dürziler, Fatımi halife ve kurucularından Ubeydullah el-Mehdi'yi sıralamadan çıkararak Biemrillah'ı beşinci halife olarak kabul etmektedirler. Küçük yaş ta halife olması karşıt grupların iktidar mücadelesini başlatmıştır (Ş enzeybek,2011:90). Fatımi Devletinin altıncı halifesi el-Hâkim bi-Emrillah, Dürzî tevhide akidesinde cismanî alemin yaratılmasından itibaren Tanrı'nın tecelli ettiğ i 72. nâsutî suret (insan bedeni) olarak kabul edilmektedir. Bu inanç, Dürziliğ in diğ er öğ retilerinin etrafında ş ekillendiğ i temel bir akidedir (Ş enzeybek,2011:40). Hamza b. Ali kendisine bu yolda faydalı olabilecek yardımcılarını seçmiş ve bu öğ retinin fikri yapısını sistematikleştirerek taraftar bulmasında önemli katkısı olmuştur. 1017 yılında Hâkim Biemrillah'ın bu fikri hareketin öncülüğ ünü yapmış, Hamza b. Ali'nin bu fikri oluşumu kurumsallaştırarak yeni bir mezhep oluşturmuştur. Hamza b. Ali'den sonra gelen ve son Hududlardan biri olan Muktena Bahaeddin Dürzilik ile alakalı belli ilkeleri ortaya koymuştur. Bu teşekkül sonrası kadim ve gizli bir topluluğ a dönüş en Dürziler, ibadetlerini de kapalı olarak sürdürmüş ve muhafaza etmeyi başarmışlardır. İnanç esasları zamanla toplumsal hayatlarını da etkilemiş ve dış dünya ile bağlantılarını en aza indirgemıştır (Bağlıoğ lu,2018:63).

Dürziliğ in resmi bir ideoloji ve mezhep olarak teşekkül etmesinde İsmaili esaslarının etkisi önemlidir. Fatımi Devletinin halifelerine meşruluk kazandırılmasıyla dini normların yeniden ş ekil alması ve yorumlanmasında etkili olmuştur. Fatımi devletinin mezhep eksenli yürüttüğü siyasi anlayış neticesinde Hâkim Biemrillah döneminde mehdilik anlayışının Dürziliğ i İsmaili öğ retisinden ayırmasıyla farklı bir boyut kazandırmıştır. Radikal bir mezhep haline gelen Dürzilik, Neştekin ile Teym vadisinde taraftar bulmuş, Ş uf, Metn ve Havran'dan Lübnan'a yayılmıştır (Yıldız,2020:228-229).

Bu inanç yapısı bazı kaynaklarda el-Hakimiyye ismi ile de anılmaktadır. Dürziler ilahi gücün varlığını tek olarak benimsedikleri gibi tanrının çeşitli görünümünde vücut bulamayacağını da savunmuşlardır. Bu söylemle her ne kadar kesin gibi olsa da sadece Tanrı'nın bir cisimde vücut bulmuş halini el-Hâkim bi-Emrillah olarak değ erlendirmektedirler. Dürzi sisteminde var edici ebedidir, hiçbir ş eye muhtaç olmayıp onunla kutsal kabul edilen kişiler var olmuştur. Dürzi inanç yapısında insanların ruhlarının tek ve sayılarının belli olduğ una inanılmaktadır. Bu bağlamda ruhların sayıları ne artar ne de eksilmektedir. Bu inancı benimseyenler bu tenasühe elbise değ iş tirme ya da gömlek değ iş tirme anlamına gelen "tekammus" kavramını kullanmaktadırlar (Öz,1995:486). Böylelikle akıllı ve marifet sahibi olanlar bi-Emrillah gibi yeryüzünde sınırlı sayıda oldukları için ilahi güç, tanrı olarak kabul görmektedir. Hâkim bi-Emrillah'a sadık olanlar onu bu inancın emiri olarak adlandırılmışlardır. Bu kişiler mezhebin felsefesini iyi bilen, cemaati toplayacak maharete olup sadık kişilerdir. Dürziliğ in tarihsel sürecinde baştaki liderin kudretine ve kutsallığına inananlar genellikle İranlı "Dailerdi"

idi. Hamza'nın en güçlü dailerinden biri, mezhebe ismini veren İsmail ed-Derezi' idi. Ed-Derezi'in Mısır'dan geldiği ve Batını inancına mensup olduğu düşünülmektedir. Ancak zamanla efendisi Hamza'nın emirlerine uymadığı için Dürziler tarafından ed-Derez denilerek toplumdan dışlanmıştır (Öz,1995:490).

Dürzi inanç sistemi üzerine çalışma yapan araştırmacılar bu inanç sisteminin orijinal bir yapıda olmadığını ifade etmişlerdir. Birçok kadim dinlerden bazı yapıların alınarak felsefe ile sentezlendiği ve karışık bir inanç sistemi olduğunu ileri sürmüşlerdir. Dürzilik aslen İsmailiyye esasları üzerine kurulmuş olsa da diğer semavi dinlerden etkilendiği söylenebilir. İnanç sisteminin esasları hududların bilinmesine yöneliktir. Yani hududları bilmemek tevhide uymamak anlamındadır. Hamza b. Ali'nin ortaya çıkardığı inanç sistemine dönüşen Dürzilik, el-Hakim'in hilafeti sonrasında da bir lider olarak kabul edilmesine sebep olmuştur (Öz,1995:497).

Bazı araştırmacılara göre Hamza'nın düşünce sistemini Suriye ve civarında yaymak için kendisine inananlara bazı gelirler sağlamış, ancak Lübnan bölgesinde Hâkim Biemrillah ön planda olmuştur. Bir süre sonra Hamza daha bağımsız hareket ederek Suriye'de kendi adına vaazlar vermeye başlamıştır (Hodgson,1962:6). Mezhebin kurucusu Hamza b. Ali, İsmailiyye'den etkilendiği ve akidenin bütünü buradan alındığı ifade edilmiştir. Etkisi daha da artan Hâkim imamet makamına kendisini getirmiş ve İsmaililerin imam öğretisinden çıkıp başka bir yol tercih etmiştir. Düşüncenin ortaya çıkışı ve fikirlerin sistemleştirilmesi Bi-emrillah ile gerçekleştirilmiştir. Dürzilere göre, ilahi durum Hâkim Bi-emrillah'ın insani görüntüsü ile ortaya çıkmıştır. Ancak, Hâkim kendi kutsallığını iddia etmemiştir (Bağlıoğlu,2018:65).

1.3. Dürzilerin Coğrafi Konumu

Dürzilerin buldukları coğrafyayı ifade ederken Lübnan'ın kelime anlamını ve tarihine değinmek gerekir. "Lübnan" kelimesi stratejik açıdan farklı değerlendirilmiş olsa da isminin diğer uygarlıklar tarafından farklı anlamlar ile ifade edilmektedir. İbrânîce "Lebānon", Süryânîce "Lebnān", Arapça "Lübnān", Grekçe "Libanos", Latince "Libanus" ve günümüzde İngilizce, Fransızca, Almanca'da "Lebanon" şeklinde kullanılan Lübnan kelimesi Sâmi dillerde "beyaz" anlamında kullanılmıştır. Bu ifadenin anlamı Lübnan Dağlarının tepeleri sekiz ay karla kaplı olmasından dolayı verilmiştir (Akarlı,1993:7). Bu coğrafyada Fenikeliler, Asurlular, Babiller, Persler gibi bilinen uygarlıklar yaşamıştır. Beyazlar ülkesi olarak tabir edilen Lübnan'a ilk olarak yerleşenlerin İbranicedeki Kenanlılar olduğu ifade edilmektedir. Kenan kavramı tartışılmakla beraber Ortadoğu'da yaşayanların sıklıkla kullanıldığı bilinmektedir. Kenan ilinin bir parçası olan Lübnan coğrafyasının önemli bir bölümünü sedir ağaçları kaplamaktadır (Hodgson,1962:9). Ortadoğu'nun birçok bölgesine buradan odun gönderildiği bilinmektedir.

Dürzilerin Ortadoğu coğrafyasında Suriye, Filistin, Lübnan, Ürdün ve İsrail gibi ülkelerde yaşamaktadırlar. Bu ülkelerde azınlık durumundadır. Lübnan'da ise Garb, Beyrut, Şuf, Matn, Vadi at-Taym şehirlerinde yer almaktadırlar (Firro,1992:3). Ülkenin ismen anılmasında önemli rol oynayan Cebel-i Garb yani Cebel-i Lübnan Dağları ülkenin kuzey kısmında yükselmesi coğrafi yapısını ve üzerindeki faaliyetleri etkilemiştir. Bölgedeki kıyı şeridine göre stratejik konum bakımından avantajlı bir duruma sahip olan Cebel-i Lübnan, Roma ve Bizans hâkimiyetleri döneminde Akdeniz ve Asya ticaretine yön vermiştir (Yıldız,2020:29). Bölge İslam hakimiyetindeyken canlılığını korumuştur.

Geçmişte olduğu gibi günümüzde de her dini inanç için kutsal sayılan yerlere yakınlığı Lübnan'ı önemli geçiş merkezi yapmıştır. Bölge üzerinde çalışan araştırmacılar, Akdeniz kıyısındaki şehirler Lübnan'a ve Ortadoğu ticaretine önemli katkı sağlamaktadır (Bilge, 2003:244). Kıyı kesiminde sıcak iklim ürünü turuncgiller, muz ve zeytin yetiştirilmiştir. Dağlık alanlarda taraça ziraat yöntemi ile elma, armut ve üzüm tarımı yapılmaktadır. Bekaa vadisinde tahıl çeşitleri ve patates önemli bir üründür. Cebeli Lübnan Dağlarının coğrafi özelliği nedeniyle sınırlı da olsa küçük ve büyükbaş hayvancılıkta yapılmaktadır. Akdeniz kıyılarındaki çevre ve su kirliliği balıkçılığı olumsuz yönde etkilemektedir (Hitti,1985:8). Zeytin ağaçları ve asmalardan alınan verimliliğin mevsimlerin elverişliliğine göre değiştiği 19.yüzyıl arşiv belgelerinde ifade edilmiştir (BOA, Maliye Nezareti 53-38:1).

Cebel-i Lübnan; diğer bir ifade ile Suriye'nin Akdeniz kıyı şeridi boyunca uzanan dağlarına verilen gelen addır. Ortadoğu denilince akıllara her ne kadar çöl imgesi gelse de asıl coğrafi yapıyı sıra dağların oluşturduğu bilinmektedir. Bu sıradağların bir kısmı İran, Irak ve Türkiye sınırları boyunca uzanırken; diğer kısmı ise Suriye ve Lübnan sınırları içerisinde yer almaktadır. Cebel Dürzi ya da diğer adı ile Cebel Arap Dağları ve bu dağların kuzey kesimi Ürdün, Lübnan sınırında yer almaktadır. Bir kısmı da Suriye'de yer almaktadır. Lübnan bölgesi Bekaa Vadisi boyunca Cebel dağlarına uzanarak buradaki yerleşimin esasını oluşturmaktadır. Lübnan dağ zincirinin kolu olan Şuf dağlarında Dürzi halkın yaşamını sürdürdüğü bilinmektedir. Bu sıradağlarda yani Cebel-i Dürzi, Araplar, Dürziler, Hristiyan Maruniler gibi çeşitli etnik gruplar bulunmaktadır (Hathaway, 2016:33). Cebel-i Lübnan, Trablusşam sınırından Sayda (Sidon) sınırlarına kadar, Akdeniz sahili boyunca uzanan ve dar bir kıyı şeridi iken birden yükselen bir dağ silsilesi olarak da karşımıza çıkmaktadır. Cebel-i Lübnan, Suriye vilayetinin batısında bulunmakla beraber Suriye sınırının kuzeydoğu ve güneybatı istikametine doğru uzanmaktadır. 145 km uzunluğunda ve 45 km genişliğinde olan Cebel-i Lübnan'ın toplam yüzölçümü yaklaşık 6.500 km'dir (Duman,2006:4).

Cebel-i Lübnan, 19. yüzyılda kuzeyde Beyrut vilayetine bağlı Trablusşam, doğusunda Ba'albek, güneyde Sayda ve batıda da Beyrut ve Akdeniz ile çevrilidir. Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığı toplam olarak; 7 kaza, 1 müdüriyet, 46 bucak (nahiye) ve ayrıca bunlara bağlı olarak da 930 adet köy ve kasabadan oluşmaktaydı. Cebeli Lübnan'da; Şevf, Cezin, Metn, Zahle, Kesrvan, Betrun, Küre kazaları ve Deyr-el kamer müdüriyeti bulunmaktaydı (Salname-i Cebel-i Lübnan, 1890:101). Bu kazaların dışında Dürziler Sayda, Havran, Beyrut, Zahle ve Suriye'nin diğer kısımlarında yaşamlarını sürdürmekteydi. Roma ve Bizans kaynaklarına göre Cebel-i Lübnan bölgesi, daha geniş anlamda Cebel-i Nusayriye'yi içine alan Humus ve Tedmür ile geniş bir sınırın adı olduğu ifade edilmiştir. Bazı Bizans kaynaklarında Mekke'den Medine'ye ve oradan Şam'a kadar uzanan bölge bu alana dahil edildiği belirtilmiştir (Cuinet, 1896:203-204). Bölgede hüküm süren güç dengelerinin zamanla değişmesi hakimiyet alanlarında duruma göre genişlemeler ve gerilemeler yaşanmıştır. Memlukler zamanında dar bir alanın ismi iken hakimiyetin Osmanlı Devleti'ne geçmesiyle çeşitli etnik grupların beraber yaşadığı tüm bölge bu isimle yani Cebel-i Lübnan olarak atfedilmiştir. Bu bölge daha sonra Birinci Dünya Savaşı sonunda Osmanlı hakimiyetinden çıkmıştır (Salibi,1988:65).

Osmanlı idari teşkilatında Cebel-i Lübnan Sayda eyaletine bağlı bir sancak komundaydı. Devlet miri araziye ve bölge idaresini Dürzi ailelerine vererek ayrıcalık sağlamıştı. Dürzi ailelere devlet arazilerinin verilmesi ile bu coğrafya da bu aileler idari ve mali anlamda güçlenmiştir. Bu yüzden Cebel-i Lübnan ilerleyen zamanlarda Cebel-i

Dürzi olarak anılacaktır (Dalkıran, 2003:202). Bölgede güç kazanan Dürzi aileleri ile Hristiyanlar arasında çatışmalar yaşanmıştır. Cebel-i Lübnan bölgesinde yalnızca Dürzi aileler yaşamamış Hristiyan Marunilerde bölgenin tarihsel gelişiminde önemli yeri vardır. Tarihi süreçte iki etnik güç birlikte yaşadıkları gibi, bazen de çatışmaları iç savaş boyutuna gelmiş, bölgenin hâkimiyeti için mücadele etmişlerdir. V. yüzyılda Aziz Maron'un Lübnan Dağlarını barınak olarak kullanması Maruni Hristiyanlığının bu coğrafya da varlığına delildir. Cebel-i Lübnan'ın idaresi zaman içinde Dürzi ve Maruni aileler arasında el değiştirmişti (Özey,2004:126). Marunilerin 18. yüzyılda bölgedeki gücü siyasi ve ekonomik alanlarda hissedilmeye başlanmıştır. Zamanla Cebel-i Lübnan'ın Maruni nüfusundaki artış göz ardı edilemeyecek düzeye ulaşmıştı. 19. yüzyıl ortalarından itibaren bölge Dürzi-Maruni çatışmalarından başka, ağırlıklı olarak İngiltere ve Fransa'nın çıkarlarının çatıştığı noktalardan bir yer olmuştur (Akarlı,1993:17).

Ortadoğu medeniyetler tarihi boyunca birçok devlete ve uygarlığa yerleşim yeri olmuş, tarihsel açıdan önemli bir merkezdir. Bu bölgede hakimiyet süren medeniyetlerin çoğu bölgeyi kültürü, iklimi ve siyasi yapısıyla beraber bir bütün olarak değerlendirmiştir. Ortadoğu'nun en önemli yerleşim yerlerinden biri olan Lübnan ve çevresi siyasi olayların odak noktası olmuştur. Siyasi-sosyal ve ekonomik açıdan güçlü devletlerin bu coğrafyaya karşı her dönem ilgisi olduğu gibi, 18. ve 19. yüzyıllar bölge diğer uygarların çıkarları açısından daha elverişli bir konuma gelmiştir. Lübnan bölgesinin Osmanlı hakimiyetine girmesiyle beraber buradaki toprakların hepsi tımar ya da miri arazi içerisine alınmamıştır. Lübnan, Osmanlı'nın merkezi idaresi tarafından kontrol edilmiş ve hiçbir vilayetten ayırt edilmemiştir. Ancak etnik çeşitliliğin fazlalığı ve buna bağlı çatışmaların yaşanması ile farklı idari taksimat uygulamaya koyulmuştur. 18. yüzyıldan başlayıp 19. yüzyılda Ortadoğu ve Lübnan coğrafyasında idari düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemeler dönemin dış baskıları engellemek, devletin bölgedeki gücünü arttırmak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bölgedeki huzursuzluk ve çatışmalar, Cebel-i Lübnan olayları ile özel idari yapıyı gerekli kılmıştır. Vilayetlerin kurulması ve buna ait nizamnamelerin yayınlanması bölgedeki Rum, Ermeni, Grek ve özellikle Dürzi ve Maruni topluluklarının huzur içinde yaşamaları için gerçekleştirilmiştir (Çelik,2012:184-185).

Osmanlı Devleti'nin hoşgörülü fetih politikası bu bölgede de uygulanmıştır. Yerel halkın dinine, diline ve sosyal yaşantısına müdahale edilmemiştir. Osmanlı yönetimine katılan Lübnan halkı kendi kültürel yapısını korumuştur. Osmanlı idaresindeki Lübnan'a etnik köken olarak bakıldığında Dürzilerin güçlü olduğu görülmektedir. Bazı araştırmacılar tarafından Müslüman ve Şia içinde gösterilmiş olsalar da Dürzilerin kendilerine ait inanç yapısı sebebiyle bölgedeki diğer topluluklar ile ilişkileri dalgalı olmuştur. Kapalı bir toplum özelliğine sahip olan Dürziler genellikle Lübnan Dağlarında yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Her ne kadar gelenek ve göreneklerine sadık kalıp kapalı toplum özelliği sergilemiş olsalar da bölgedeki diğer etnik gruplar ile etkileşim halindedirler (Ekinci,2020:558).

Mezhebin oluşumunda önemli bir yeri olan Tenuhiler, Dürzilerin Osmanlı hakimiyeti altına girilmesiyle siyasi etkinlikleri kırılmıştır. Osmanlı döneminde Dürzilerden liderliği üstlenen Maan ailesi olmuştur. Osmanlı kaynaklarında Maanoğulları olarak geçmektedirler. Cebel-i Lübnan'ın çok mezhepli yapısı bölgedeki toplulukların birbirleri ile olan iletişimi de etkilemiştir. Bu bölgenin Osmanlı hakimiyetine geçmesiyle idare teşkilatında birtakım değişiklikler yaşanmıştır. Cebel-i Lübnan'da, Balkanlar ve diğer bölgelerde uygulanan toprak sistemi burada uygulanmamış, yerel aileler yönetimde söz

sahibi olmuştur. Osmanlı hakimiyeti altında Dürziler bölgede yaşayan diğer topluluklar ile sürekli iletişim halindeydiler. Cebel-i Lübnan'da Dürzilerin en çok ilişki kurduğu topluluk ise Marunilerdi. Hristiyan Maruniler ile Dürziler sürekli çatışma halindeydiler. Bölgede hakimiyet kurmak isteyen iki grup birbirleriyle mücadele ederken Avrupalı devletlerin başta İngiltere ve Fransa olmak üzere büyük desteğini görmüşlerdir (Ortaylı,1984:90). Bölgeye gönderilen Rüstem Paşa, Dahiliye Nezaretine çektiği telgrafta olayların gelişimini aktarmıştı. Dürziler Hristiyan halkın üzerine saldırarak bölgedeki güçlerini kuvvetlendirmek için harekete geçmiştir. Cebel-i Lübnan'daki bu olayların ilerleyen zamanda devlete karşı yapılacağını ifade eden Rüstem Paşa belli bir süre için gerekli tedbirleri almış, Cebel-i Lübnan'da asayişini sağlamıştı (BOA, Yıldız Evrakı Dahiliye Nezareti 17-294/290:1).

2. Dürzilerin Osmanlı Coğrafyasındaki Diğer Topluluklar İle İlişkileri

2.1. Maruniler ile İlişkileri

Maruniler, Cebel-i Lübnan'ın en eski etnik topluluklarından biridir. Marunilerin V. yüzyılda Antakya ve çevresinde ortaya çıktıkları ifade edilmiş ve bu topluluk Cebel-i Lübnan'a kadar olan uzanan geniş sahada varlıklarını sürdürmüşlerdir (Hitti, 1985:302). Marunilere göre Cebel-i Lübnan tarihinin inşasında kendilerinin baş rol oynadıklarını iddia etmekteydiler. Müslüman fetihlerine karşı sarp dağlarda kendilerini korunmuşlar ve bağımsızlıklarını devam ettirmişlerdir (Tayah,1987:38). Marunilerin kökenini açıklamak oldukça zordur. Kendilerini Fenikeli ve Fenike soyundan gelen kabilelerden biri olarak görmektedirler. Maruni adının nereden geldiğine dair birkaç görüş bulunmaktadır. Bunlardan biri rahip Aziz Marun'dan, diğeri ise isyancı topluluk olan Meredelerden bu ismi aldıklarıdır. Meredeler, Nesturiler gibi herhangi bir temelde dini grup olmayıp daha çok Müslümanlar ile mücadele etmeleri için Bizans tarafından sınır bölgelere yerleştirilmiş topluluktur (Işık,2003:23).

Cebel-i Lübnan'a Maruniler ilk yerleştiklerinden bu zamana kadar bölgedeki Dürzilerle sürekli etkileşim halinde olmuşlardır. Bölgede özellikle 17. ve 18. yüzyılda yaşanan olaylar Marunileri ekonomik ve siyasi anlamda yönetimde etkili olmaya yöneltmiştir. Cebel-i Lübnan'da büyük Dürzi ailelerinin topraklarında çalışan Maruniler zaman içinde emirliklerde söz sahibi olmuştur. II. Fahreddin'in emirlik döneminde politik meseleler ile daha çok ilgilenmeye başlayan Maruniler etkin güç olarak Dürzilerle idari yönetime ortak olmuşlardır. 18. yüzyılın sonlarına doğru Maruniler Lübnan'ın bütün bölgelerine yayılarak kiliseler inşa etmişlerdir. Cebel-i Lübnan'ın güneyinde yer alan Dürzilerin elindeki tarım arazilerini ele geçiren Maruniler gittikçe zenginleşmeye başlamışlardır. Maruniler, II. Fahreddin ile başlayan serüvenlerine Emir II. Beşir ile devam etmiş ve Cebel-i Lübnan'da kuzeyden güneye yayılarak Dürzilere rakip olacak feodal sınıf oluşturmuşlardır (Işık,2003:56). Osmanlı Devleti hâkimiyetinin zayıflamasıyla birlikte Maruniler ve Avrupalı devletlerde çıkarları doğrultusunda hareket etmeye başlamıştır. Bunun sonucu olarak Fransa, İngiltere ve Çarlık Rusya'nın bölgeye müdahalesi Marunilerin daha da güçlenmesine ve Dürziler ile çatışmalarına sebep olmuştur. 1840'ta Fransa'nın desteğini alan Maruniler ile Dürziler arasında şiddetli çatışmalar yaşanmıştır (Haddad,2007:32).

Bölgenin Osmanlı hâkimiyetine girmesinden sonra Cebel-i Lübnan Şam'a bağlı bir sancak olmuştur. Bununla birlikte bölge Dürzi inancına sahip yerel aileler tarafından yönetilmiş, zaman içinde Hristiyan Maruniler bölgede hâkim güç haline gelmiştir.

Bölgenin istikrarsızlığı sebebiyle Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılda siyasi açıdan belli sıkıntılar yaşamaktaydı. Bununla bağlantılı olarak Dürzi ve Maruni ilişkilerinde bazen küçük, bazen de büyük çaplı sürtüşmeler yaşanmaya başlamıştır. Maruni-Dürzi ilişkilerinde dönüm noktası sayılabilecek belli başlı olaylar vardır; bunlardan birincisi Osmanlı devletinin siyasi açıdan zayıflaması, ikincisi 1839'daki Tanzimat Fermanının ilanı ve batılı devletlerin Lübnan'daki emelleri, üçüncü ise Avrupalı Devletlerin elde ettiği imtiyazlardır. Maruni-Dürzi çatışmaları iç ve dış siyasetten etkilenmiştir. Osmanlı coğrafyasında bu iki etnik grup arasında yaşanan anlaşmazlıklar bölgedeki huzuru zaman zaman derinden etkilemiştir. Bölgedeki Dürzi Şihabi ailesinin ilerleyen zamanda Hristiyanlığı benimseyip Marunî tarafına geçmesiyle ilişkiler daha gergin bir hal almıştır. Şihabi ailesi Cebel-i Lübnan bölgesinde Osmanlı'nın vergi mültezimi olduğu için Hristiyan ve Dürzi toplumun oluşturduğu bir yapının hâkimi idi. İki grubun arasındaki çekişme çatışmalar Osmanlı Devleti'ni bölgeye müdahale etmek zorunda bırakmıştır. Cebel-i Lübnan'a merkezden gönderilen seraskerlerden biri olan Mustafa Nuri Paşa; Maruni-Dürzi çatışmalarının "temelini evvelden gelen husumetler, Dürzilerin kendilerini geçmişte çok koruyamadıkları için şimdi intikam almaya çalışması ve aynı zamanda el konulan malların iadesi" olduğunu ifade etmiştir. (BOA, İrade-i Dahiliye, 744/006:1-2). Paşa raporunda "Dürzilerin Maruniler tarafından tahrik edildiğini, bu tahrikte Şihabi ailesinin en etkin rolü olduğunu, kendi vakıflarına ait olan mallara el konularak Maruni kiliselerine aktarıldığı için aralarında çatışma yaşandığını" dile getirmiştir (BOA, İrade-i Dahiliye, 744/007:2).

Bölgedeki karışıklık ve çatışmaların altında yatan sebep, iki grup arasındaki mücadele gibi görünse de olayların asıl nedenin Batılı devletlerin politikaları olduğu açıktır. III. Napolyon'un Suriye ve çevresini Fransa'nın sömürgeci haline getirme isteği Maruni-Dürzi ilişkilerindeki gerginliğin temel noktaları arasında sayılabilir. Suriye-Lübnan sömürge alanı için Fransız ve Katolik misyonerlerin Marunileri Dürzilere karşı kıskırtmışlardır. Bunun aksine İngiliz misyonerler ise Dürzi-Maruni ilişkisindeki gerginliği Dürziler lehine desteklemekteydiler (Abraham,1975:48). 1840-1845 yılları arasındaki iki grup arasında yaşanan gerginlikler idari taksimatta yeni düzenlemelerin yapılmasına neden olmuştur. Bölgede Maruniler Fransızların desteğiyle yönetimde daha etkin bir şekilde yer alma isteği karşısında Dürziler Osmanlı Devleti'ne sadık kalmışlardır. İki grubun farklı tavır sergilemeleri ilerleyen zamanlarda mücadelelerine yansiyacaktır (Abraham,1975:50).

2.2. Nusayriler ile İlişkileri

Nusayrilik IX. yüzyılda ortaya çıkan dini bir öğretilerdir. Irak sınırları içerisinde doğan Nusayrilik zamanla Suriye ve çevresine yayılmıştır. Öğretinin kurucusu Ebu Şuayb Muhammed bin Nusayr en-Nemiri'dir. İnanç sisteminin kabul görüp yayılmasını sağlayan ise Hüseyin b. Hamdan el-Hasibi olmuştur. El-Hasibi'nin vefatından sonra Nusayrilik XI. yüzyılda Suriye'den başlayıp Adana-Mersin'i kapsayan geniş bölgeye yayılmıştır. Bağdat ve Halep olmak üzere iki ana merkezi olan Nusayriliğin Halep ve çevresinde yayılıp temel prensiplerin oluşmasında etkili olan kişi Muhammed el-Cilli isimli zattır (Üzüm,2007:270). Topluluğa sosyal açıdan bakıldığında karışık bir yapının olduğu görülmektedir. Güçlü yerel ailelerin yönlendirmesindeki topluluk kendi içinde de ayrılıklar yaşamıştır. Aşiret ya da konfederasyon halinde yaşamış olan topluluğun birlikte hareket etmesi zorlaşmıştır (Aksoy,2010:204). Selçukluların Anadolu'ya hâkim olmasıyla devlet hakimiyeti altına girmişlerdir. Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi sonrasında I. Dünya savaşının sonuna kadar Osmanlı hâkimiyeti altında kalmışlardır.

Ortaylı'ya göre Suriye, Lübnan ve Filistin'de iyi Arapça konuşan Dürziler, Yezidiler ve Nusayriler bütünleşik bir toplum olarak tanımlanmamıştır. İdari ve sosyal yapıda farklı konumlandırılmıştır. Böylelikle Dürziler ile Nusayriler arasında belirli farklılıklar mevcuttur (Ortaylı,1999:39).

Osmanlı egemenliğinde Arap Aleviliği adını almış oldukları ifade edilmektedir. Yavuz'un Memlukleri mağlup etmesiyle Nusayriler, uzun süre Halep'e bağlı bölgelerde güçlü yerel aileler tarafından yönetilen kendi içinde serbest bir toplum olarak görülmüştür. Osmanlı kumandanı İbrahim Paşa olayında bölgede yaşayan diğer topluluklar gibi Nusayrilerde etkilenmişlerdir. Bu doğrultuda yaşanan olayda Dürziler gibi Nusayriler de Osmanlı Devleti'ni desteklediler (Arslan2015:107). Devlet Tanzimat süreciyle etnik gruplara karşı hoşgörülü politikasını sürdürmüştür. II. Abdülhamit döneminde Dürziler, Maruniler ve diğer gruplar gibi Nusayrilerde İslam'dan sayılmayıp çeşitli vergilere tabi olmuşlardır. Ancak, II Meşrutiyet döneminde İslamlaştırma politikası ile Müslüman olarak kabul edilerek askere alınmışlardır (Dalkıran,2003:214).

18. yüzyılın sonlarına doğru Nusayrilere karşı Amerikalı misyonerlerin ilgisi artmış olup buna karşı Cebel-i Lübnan ve Cebel-i Nusayri'de Hanefi-Sünni eğitim veren okullar inşa edilmeye başlanılmıştır (Alkan,2012:25). Nusayriler, I. Dünya Savaşı sonrasında İngiliz ve Fransızların kontrolüne geçmişlerdir. Avrupalı Devletlerin misyonerlik faaliyetlerinden etkilenen cemaatten kimileri din değiştirip Hıristiyanlığa geçmiştir. Bölgede faaliyet gösteren misyonerler okullar açarak çocukları ilköğrenimden başlayarak Hıristiyanlık öğretisiyle etkilemek için faaliyetlere başlamışlardır (BOA, Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi 496/33:1).

Osmanlı coğrafyasında Nusayrilerin büyük bir kısmı Lübnan ve Suriye'de yaşamışlardır. İlerleyen süreçte ülke sınırlarının değişmesi ile bugün Nusayrilerin küçük gruplar halinde Anadolu'nun Mersin, Hatay ve Adana'da yaşadıkları bilinmektedir (Massignon,1993:365). Nusayrilik, Arap Aleviliği içerisinde yer almaktadır. Dürziler gibi bu toplulukta özellikle kıyı şeridinden çok dağlık kesimde varlıklarını sürdürmektedir. Dürzi ve Nusayrilerin ortak özelliği sayılabilecek yerleşim yeri tercihi bölgenin doğal savunma ve sığınma alanlarına elverişli olmasındandır. İki topluluğun merkezi yönetimden uzak yaşamaları kendilerine has idare sistemini ortaya çıkarmıştır. Aynı zamanda Dürzi ve Nusayrilerin yerleşik topluluklardan uzakta yaşamaları toplumdaki azınlık durumlarından kaynaklanmaktadır (Çapar, 2019:44). 19. yüzyılda Nusayriler ile Dürzilerin buldukları yerlerde küçük boyutlu isyan ve çatışmalar baş göstermiştir. Nusayriler, Dürzilere göre Osmanlı hükümetine karşı çok fazla isyan etmeyip düzenli olarak vergilerine ödeyen heteredoks bir topluluktur. Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde etnik kimlikleri Osmanlı nüfusunda önemli bir yer edinmemiş ise de ilerleyen süreçte olayların gelişimiyle etkili bir cemaat haline gelmişlerdir (BOA, Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi 1828/38:1).

Dürzi ve Nusayrilerin arasındaki ilişki incelenirken bu iki etnik topluluğu her acıdan ele almak gerekmektedir. İnanç olarak değerlendirildiğinde her iki cemaat Şia içerisinde değerlendirilmiş ise de aralarında farklılıklar mevcuttur. Nusayri inancındaki bazı noktalar Dürziler tarafından reddedilmiştir. Dürzilerde; Hâkim Bi-emrillah'ın yeryüzünde tanrının tecellisi olarak kabul görülürken, Nusayrilerde böyle bir inanç oluşmamıştır. Her iki cemaati birbirinden ayıran bu itikat meselesi aralarındaki ilişkilere de yansımıştır. Nusayrileri, Dürzilerden farklı kılan diğer bir görüş ise Kuran-ı Kerim'in ifadesidir. Dürziler Kuran-ı Kerim'in Hz. Muhammed'in arzuları doğrultusunda

oluşturulduğunu savunurken, Nusayriler ise Allah'ın kelamı olarak kabul etmektedirler (Şenzybek, 2013:471-472). Sosyal hayatta Dürzi ve Nusayrilerin benzer yanı olduğu kadar birbirlerinden farklı yapılarının olduğu görülmektedir. Dürzilerde tamamen sırkapalı bir toplum özelliği hâkimdir. Nusayrilerinde kapalı toplum özelliği olmasına rağmen katı kuralları yoktur. Aynı coğrafi özelliklere sahip yaşam alanlarının benzerlik göstermesi iki cemaatin toplum içerisinde geri kalmasına neden olmuştur. 1890'larda Cebel-i Lübnan ile Lazkiye ve Anadolu topraklarında Nusayrilerin yüz yirmi bin olduğu belgelerde belirtilmiştir (BOA, İradeler Dahiliye 1182/9245:1).

Kemal Karpat Nusayri nüfusu Suriye ve Lübnan bölgesinde 200 bin civarında olduğunu belirtmiştir. Nüfusun çoğunluğu Suriye'nin kıyı kesimlerinde bulunmaktadır (Karpat,2010:155). Nusayri-Dürzi ilişkilerinde güvensizlik görülmektedir. İki grup arasında yaşanan çatışmalar tamamen sosyal ve inanç yapısı ile alakalı olmayıp iktisadi sebeplerden dolayı gerginliklerin yaşandığı görülmüştür. Osmanlı Devleti'nin vilayetlerde uyguladığı vergi sistemi bu iki grup içinde geçerliydi. Osmanlı Devleti vergilerini yerel aileler aracılığı ile toplamış, mukataa sistemini bölgede devam ettirmiştir. Bölgedeki güçlü etnik gruptan biri olan Dürziler siyasi alanda söz sahibi olarak Nusayri, Maruni ve Türkmenler ile mücadele etmişlerdir (Harik,1968:75). Böylelikle Dürzi ve Nusayriler arasında çıkar çatışmaları yaşanmıştır (BOA, Bab-ı Ali Evrak Odası 15050/201:1). Sadrazam Mahmut Paşa, Cebel-i Lübnan ve çevresindeki Dürzilerin diğer topluluklara karşı tecavüzkâr tavırlarını Sadaret makamına gönderdiği telgraflarda dile getirmiştir (BOA, Yıldız Sadaret Evrakı Sadaret Hususi 190/18:1). Dürzileri saldırılarını önlemek için Suriye'den asker gönderilip asayişin sağlanması istenmiştir. Buna karşılık asker gönderileceği, bunun yanında Dürzi ve Nusayri Şeyhlerinin de sükûnetin sağlanması için çaba göstermeleri gerektiği vurgulanmıştı (BOA, Yıldız Sadaret Evrakı Sadaret Hususi 190/18:2-3). Suriye Valisi Sadrazam Said Paşa, Suriye ve Cebel-i Lübnan'da Dürziler ile Nusayriler arasında yaşanan olayda üç askerin şehit edildiğini belirtmişti. Suriye'den gönderilen şifreli telgrafta Beyrut Vali Vekili Nasuhi Paşa'nın Dürzi eşkıyaların her gün olay çıkardığını, Nusayrilerden üç-dört yüz kişinin telef edildiğini söylemiştir. Bölgeye gelen jandarma olayları kontrol altına almaya çalışmış, Dürzi eşkıyadan on beş kişi öldürülmüştür. Suriye'den gelen kuvvet ancak kısa bir süre sükûneti sağlayabilecekti (BOA, Yıldız Sadaret Evrakı Sadaret Hususi 354/42:1-2). Bu yaşanan olaylar sırasında Suriye Valisinin Başyaveri Osman Bey Suriye'den bölgeye gönderdiği yazıda Dürzilerin faaliyetlerini haber aldıklarını ve halkın dikkatli olmaları için camilerde bilgi verilmesini istemişti. Aynı zamanda Dürzilerin katlinin caiz olduğunu hutbelerde dile getirmiştir (BOA, Yıldız Parkende Evrakı 33/94:1). Cebel-i Lübnan'da Nusayriler ile Dürziler arasındaki ilişki bölgesel olarak kısıtlı kalmıştır.

Suriye'de iki grup arasındaki ilişki de Osmanlı Devleti sükûneti sağlamak için çok uğraşmıştır. Valiler ile bölgeye müdahale edilip asayiş sağlanmaya çalışılmıştır. Nusayrilerin Osmanlı hâkimiyetini daha çok benimseyip sadık kaldıkları gibi Dürzilere yaklaşımları değişmiştir. Nusayrilik diğer batini inançlar gibi gizliliğe önem vermiş ve toplumdaki uzak yerlerde yaşamışlardır. Bu özellikleri ile Dürzilere yakın gibi görünseler de itikat açısından benzememektedirler. Bu grubun Nusayri Dağı ve çevresinde yaşamaları Cebel-i Lübnan'daki nüfuslarının az olmasında etkili olmuştur (Arslan,2015:109). İki grup arasındaki çatışmalarda Dürzi nüfusun fazlalığı üstünlük kurmada etkili olmuştur. Dürzilerin Süveyde, Havran ve çevresindeki çatışmaların artmasıyla Osmanlı Devleti bölgenin asayişini için mutasarrıflıklara yazı göndererek gruplar arasındaki çatışmaları engellemeye çalışmıştır (BOA, Bab-ı Ali Evrak Odası, 433/32459/1:1-2).

1892 yılında Mabeyn-i Hümayun başkatibinden gönderilen telgrafta bölgedeki Nusayriler ile ilgili bilgi verilmiştir. Dürziler ile Nusayrilerin arasında yaşanan meselelerde Dürzilerin tavırlarının sert olup tedbir alınması gerektiği ifade edilmiştir. Bu tedbirlerin bir an önce alınması için harekete geçilmiştir (BOA, Yıldız Perakende Evrakı 26/7/2:1). Nusayri cemaati İngiliz misyonerler tarafından Protestanlık mezhebine çekilmeye çalışılmıştır. Nusayri ve Dürzilerin ilişkilerinden faydalanmak isteyen İngiltere, İngiliz Sefiri Lapard'ın görevlendirerek bölgeye göndermiştir. Bu girişime karşılık Osmanlı Devleti iki etnik grubun İslam milletinden olduğunu belirtip Cebel-i Lübnan dağının güvenliğine önem verdiğini vurgulamıştır. İngiltere'nin bölgede Nusayriler üzerinden siyaset yapması ilişkilerin gerilmesine sebep olmuştur. İngiltere misyonerlik faaliyetleriyle bölgede etkili olmayı amaçlamışlardır (BOA, Yıldız Perakende Evrakı 26/7/2:2). Nusayri cemaat liderlerini Dürzilere karşı kışkırtmak isteyen İngiliz misyonerlerin faaliyetlerini Osmanlı Devleti önlemek için hassas davranmış, bu anlamda bazı yerel liderlere nişan ve rütbe vererek devlete bağlı kalmayı teşvik etmiştir.

Nişan ve rütbe tayininden sonra Cebel-i Lübnan bölgesindeki Nusayrilere okul açılması için maddi destek sağlanmıştır. Nusayri cemaati için açılacak okulların maliyeti Osmanlı Devleti tarafından karşılanmıştır. Sübyan ve Rüştüye mekteplerinin idaresi cemaatlere bırakılmayıp Maarif Nezaretinin kontrolüne alınmıştır. Öğretmenler Beyrut'ta ve sair mahallelerden tahsil görmüş ahlakı ehli İslam olan kişilerden seçilmiştir. Nusayri ve Dürzilerden cahil ve ahlakı İslam'a uzak olanların toplum içinde yer edinmemesi için uğraşmıştır. Osmanlı Devleti bu faaliyetler ile kendi hâkimiyetindeki toplulukları bir arada tutmaya çalışmış ve otoritesini korumak istemişti. 1848 yılında Dürzi, Kızılbaz ve Nusayrilerin Trablus kalesine saldırmasından dolayı Abdullah Paşa bölgeye asker gönderilmesini istemiş ve muhaliflerin faaliyetlerini önlenmeye çalışmıştır (BOA, Hatt-ı Hümayun 92/3784:1). Osmanlı Devleti'ni Dürzilerin, Nusayriler üzerindeki baskısını azaltmak ve İngiliz misyonerlerinin çıkarlarını engellemek için okullardan vergi almamıştı. Osmanlı Devleti'nin bu tavırları Nusayri cemaatinin, Dürzilere göre daha ılımlı olmasını sağlamıştır (BOA, Yıldız Perakende Evrakı 400057/1:2). Cebel-i Lübnan'ın asayişinin korunması hakkında dikkat edilecek unsurların neler olduğuna dair yerel yönetimce bilgilendirme yapılmıştır. Bölgedeki yöneticilerin etnik gruplar arasında yaşanan olaylara tarafsız yaklaşımları istenmiştir (BOA, İradeler İradesi Cebel-i Lübnan 2/121:1). Her ne kadar iki etnik yapı birbirine benziyor olsa da inanç yapısı ve Osmanlı Devleti'ne bağlılık olarak farklı yaklaşımlarda bulunmuşlardır.

2.3. Türkmenler ile İlişkileri

Cebel-i Lübnan topraklarına din, mezhep ve ırk bakımından bakıldığında çeşitli topluluklar bir arada uzun süre yaşamıştır. Oğuzlar 11. yüzyılda İslamiyet'i benimsemelerinin ardından "Türkmen" olarak adlandırılmış ve Cebel-i Lübnan bölgesine yerleşmişlerdir (Aydemir, 2013:241). Bu bölgedeki Türkmenler hakkında kesin ve net bilgi bulunmamaktadır. Bölgede yaşayan Türkmenler ile yapılan mülakatlar ve bilimsel çalışmalar incelendiğinde Osmanlı dönemindeki Türkmenlerin tarihsel sürecini öğrenebilmekteyiz. Türkmenlerin bölgeye gelişinde üç farklı görüşün olduğu bilinmektedir. Bunlardan birincisi Yavuz Sultan Selim'in 1516 Mısır seferi sırasında Türkmenlerin ordu ile götürülüp fethedilen yerlere yerleştirilmeleridir. Osmanlı Devleti'nin bu politikasındaki amacı fethettiği bölgenin güvenliğini sağlamak ve bölgeler arası lojistiği desteklemek olmuştur. İkinci görüş önceki ifadeyi destekler nitelikte olup Mısır seferi öncesinde bölgeye Türkmenlerin yerleştirilmesi olmuştur. Üçüncüsü ise Türkmenlerin Cebel-i Lübnan'da 15. yüzyıldan önce var oldukları kanısındadır. Bu düşünce

daha çok bilimsel araştırmalar ile ortaya atılmıştır. Lübnan tarihi üzerine çalışmaları olan Charles Winslow'a göre "Lübnan Dağı'na hâkim olan Memlûklar 12. Yüzyılda Kisrivan'dan Trablusşam'a kadar olan alanı kendi içinde bölgelere ayırdıktan sonra bazı stratejik bölgelere Türkmen ailelerini yerleştirmiştir. Ancak, 1382 yılında erkes kökenli Berkuk Beyin son Türk hanedanını devirmesiyle birlikte Mısır'da kurulan erkes yönetimi ile Lübnan'daki Türkmen aileler arasındaki ilişki kesilmiştir. 1440'lı yıllarda Türkmen Beyleri Kesrevan'ı (Kisrevan) yönetmiştir" (Winslow: 1996:15).

Lübnanlı tarihi Kemal Salibi'nin "A House of Many Mansions: The History of Lebanon Reconsidered" adlı eserinde Türkmenlerin bölgede var olduğunu ve hatta 13. yüzyıldan 16. yüzyıla kadar Kisrivan bölgesinde yaşadıklarını ifade etmiştir (Salibi, 1985:103). Bölge tarihi hakkında çalışma yapan araştırmacıların incelemeleri sonucu Türkmenlerin buradaki varlıklarının Osmanlı ile ortaya çıkmadığını 12. ve 13. yüzyılda mevcut olduklarını belirtmişlerdir (ORSAM,2010:6-7). Memlukler 1266'da Cebel-i Lübnan'daki Türkmenleri bölgenin güvenliğini sağlamak için Kesrevan dağlarına yerleştirmiştir. 14. yüzyılda Memlukleri en çok uğraştıran Dürzi ve Nusayri aşiretlerinin asayişsizliklerini Türkmenlerin sayesinde durdurabilmişlerdir. Bu gelişme ile bölgedeki nüfus Sünni Müslümanlar açısından olumlu etki göstermiştir (Çandır,2020:20). Dürziler ile Türkmenler aynı coğrafyayı paylaşmış olsalarda çok fazla etkileşimde bulunmamışlardır. Osmanlı Türkmenler ile bölgede Dürzilere karşı bir tampon oluşturmaya çalışmıştır. Dürzi ve Türkmen aşiretlerinin bölgede beraber yaşaması iki topluluğun inanç yapısını çok etkilememiştir. İslamiyetin temsilci olan Türkmenler kendi inançlarını yaşadıkları gibi Dürzilerin inanç sistemine karışmamışlardır.

Sonuç ve Değerlendirme

Selim'in Mısır seferi sonrası Lübnan'ın Osmanlı hakimiyeti altına girmesiyle beraber bölgede hoşgörü politikası sürdürülmeye çalışılmıştır. Osmanlı Devleti'nin çeşitli etnik gruplara mensup toplulukları hakimiyeti altında barındırdığı devletin tarihsel gelişim süreci içinde yer almaktadır. Cebel-i Lübnan'da, Ortadoğu tarihi boyunca birçok uygarlığa yerleşim yeri olmuş, tarihsel açıdan önemli bir merkezdir. Bu bölgede hakimiyet süren medeniyetlerin çoğu bölgeyi kültürü, iklimi ve siyasi yapısıyla beraber bir bütün olarak değerlendirmiştir. Ortadoğu'nun en önemli yerleşim yerlerinden biri olan Lübnan ve çevresi siyasi olayların odak noktası haline gelmiştir. Birçok mücadeleye sahne olan Lübnan'da, siyasi-sosyal ve ekonomik açıdan güçlü devletlerin bu coğrafyaya karşı ilgisinin olduğunu görmekteyiz. Özellikle 19. yüzyılda bölge diğer uygarların çıkarları açısından daha cezbedici bir konuma gelmiştir. Lübnan ve evresinin Osmanlı hakimiyetine girmesiyle beraber buradaki toprakların mukataa sistemi ile idare edilmeye çalışılmıştır. Bölge Osmanlı'nın merkezi idaresinden kontrol edilmiş ve hiçbir vilayetten ayırt edilmemiştir. Ancak etnik çeşitliliğin fazlalığı ve çatışmaların yaşanmasıyla beraber farklı idari taksimat ile geleneksel yönetim anlayışının dışında farklı uygulama yürürlüğe koyulmuştur. 18. yüzyıldan başlayıp 19. Yüzyıl süresince Cebel-i Lübnan coğrafyasında idari düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemeler dönemin dış baskıları engellemek, devletin bölgedeki gücünü arttırmak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bölgedeki huzursuzluk ve çatışmalar, Cebel-i Lübnan olayları, özel idari yapıyı gerekli kılmıştır. Vilayetlerin kurulması ve buna ait nizamnamelerin yayınlanması bölgedeki Rum, Ermeni, Grek ve özellikle Dürzi ve Maruni topluluklarının huzur içinde yaşamaları için gerçekleştirilmiştir.

Zengin kültürel yapıya sahip olan Cebel-i Lübnan'ın önemli yerel halkı Dürziler Osmanlı Devleti'nin idaresinde I. Dünya savaşına kadar yaşamışlardır. Dürziler, kendilerine has inanç sistemini devletin hoşgörülü idaresiyle yıllarca yaşamışlardır. Dinin kurucusu ve ulu kişisi olarak kabul edilen Hâkim bi-Emrullah'ın etrafında toplanan Dürziler genellikle Cebel-i Lübnan dağlık kesimlerinde yaşamışlardır. Osmanlı hakimiyetinde kimi zaman isyan çıkarmış kimi zaman ise Osmanlı Devleti'nin yanında savaşa katılmışlardır. Farklı etnik yapıları ile sır bir toplum olan Dürziler genellikle Osmanlı devletine bağlı kalmışlardır. Fakat İngiltere'nin bölgedeki emelleri doğrultusunda Dürzileri desteklemesi bazen Osmanlı idarecileri ile Dürzi liderlerini karşı karşıya getirmiştir. Dürziler, Osmanlı'nın Cebel-i Lübnan'ında güçlü ailelerin önderliğinde otoriteleri sağlanmış ve bu ailelere emirlikler verilmiştir. Cebel-i Lübnan emirlikler ile yönetilmiş ve taşra teşkilatında Dürzilerden oluşan mutasarrıflıklar kurulmuştur.

Tanzimat Fermanı ve sonrasında Cebel-i Lübnan'da yaşayan Dürzi emirler merkezi yönetimden daha çok söz sahibi olmaya çalışmaları birtakım çatışmaları beraberinde getirmiştir. Böylelikle Osmanlı Devleti Cebel-i Lübnan ve çevresine daha çok özen göstererek Dürzi ve Marunileri hakimiyeti altında tutmaya çalışmıştır. 19. Yüzyılda Dürziler, Osmanlı devletinin dış siyasetinde ve vilayet idaresi anlayışında birtakım değişiklikler yapılmasına neden olmuştur. Osmanlı hakimiyeti altında Dürzilerin bölgede yaşayan diğer topluluklar ile temas kurmaları bazı olayların yaşanmasına sebep olmuşlardır. Merkezi idareden uzakta Dürziler, Maruniler ile mücadele etmiş ve Avrupalı devletlerin Osmanlı idaresine müdahale etmesine zemin hazırlamıştır. Bunun için Osmanlı Devleti 19. yüzyılda Cebel-i Lübnan ve Dürzilere önem vermiştir.

Osmanlı Devleti'nin hoşgörülü fetih politikası Cebel-i Lübnan'da ve Dürzi halkının yönetiminde uygulanmıştır. Yerel halkın dinine, diline ve sosyal yaşantısına müdahale edilmemiştir. Osmanlı yönetimine katılan Dürzi halkı, Maruni ve diğer yerel halk ile kendi kültürel yapısını korumuştur. Osmanlı idaresindeki Lübnan'a etnik köken olarak bakıldığında Dürzilerin güçlü olduğu görülmüş ancak zamanla dengeler değişmiştir. Dürziler bazı araştırmacılar tarafından Müslüman ve Şia içinde gösterilmiş olsalar da Dürzilerin kendilerine ait inanç yapıları sebebiyle bölgedeki diğer topluluklar ile ilişkileri dalgalı olmuştur. Kapalı bir toplum özelliğine sahip olan Dürziler genellikle Lübnan Dağlarında yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Her ne kadar kapalı toplum özelliği sergilemiş olsalar da bölgedeki diğer etnik gruplar ile etkileşim halinde olmuşlardır. Böylelikle Osmanlı Devleti'nin son dönem dış siyasetinde Cebel-i Lübnan ve Dürziler önemli bir yer tutmuştur.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO), 15050/201.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO), 433/32459/1.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH. MKT), 496/33.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH. MKT), 1828/38.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Hatt-ı Hümayun (HAT.) 92/3784.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), İradeler (İ. MTZ. CL.) 2/121.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), İradeler-Dahiliye (İ. DH.) 1182/9245.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Maliye Nezareti (ML. EEM) 53-38.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Perakende Evrakı (Y. PRK.) 33/94.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Perakende Evrakı (Y.PRK. UM),00026/00007/002.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Perakende Evrakı (Y. PRK. AZN.), 400057/1.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Sadaret Evrakı Sadaret Hususi (Y.A. HUS.) 190/18.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Sadaret Evrakı Sadaret Hususi (Y.A. HUS.) 190/18.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Sadaret Evrakı Sadaret Hususi (Y.A. HUS.) 354/42.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), İrade-i Dahiliye (İrd. DH.) 744/006.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Evrakı Dahiliye Nezareti (Y. E. DH), 1-7-0, 294/292.

Cebel-i Lübnan Salnamesi

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). Salname-i Cebel-i Lübnan, 1890, 101.

Telif ve Tetkik Eserler

Abraham, A. (1975). Maronite-Druze Relations in Lebanon, (Doctoral dissertation, University of New York). <https://www.jstor.org/stable/23915201>.

Abu-Husayn, A. (1992). Problems in the Ottoman Administration in Syria during the 16th and 17th centuries: The case of the sanjak of Sidon-Beirut, *International Journal of Middle East Studies*, (25)4, 665-673, <https://www.jstor.org/stable/164441>.

AbuKhalil, A. (1998). *Historical Dictionary of Lebanon*. Lanham: Scarecrow Press,

- Acar, İ. C. (1989). *Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ahmed Vâsıf Efendi. (1994). *Mehasinü'l-âsar ve Hakâikü'l-Ahbar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Akar, M. (1996). *Arşiv Vesikaları Işığında Cebel-i Lübnan ve Şam Hadiseleri (1860-1861)*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Akarlı, E. D. (1993). *The Long Peace Ottoman Lebanon 1861-1920*, California: University of California Press Berkeley.
- Aksoy, E. (2010). Nusayrilerin Sosyal Yapıları ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye’de Yaşayan Bu Topluluğa Devletin Yaklaşımları, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi*, (54), 199-212. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tkhcbva/issue/71961/1157729>.
- Alkan, N. (2012). Fighting for the Nusayrî Soul: State, Protestant Missionaries and the Alawis in the Late Ottoman Empire, *DieWelt des İslâms*, (52)1. 23-50. DOI:10.2307/41479878.
- Arslan, H. (2015). Başlangıcından Günümüze Arap Aleviliği-Nusayrîlik, *Mizanü'l-Hak İslami İlimler Dergisi*, (1). 101-111. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mizan/issue/32683/363307>.
- Aydemir, Ö. K. (2013). Lübnan Türkmenleri ve Dilleri”, *Journal of Endangered Languages*, (2)2, 240-257.
- Ayhan, V. & Tür, Ö. (2009). *Lübnan: Savaş, Barış, Direniş ve Türkiye ile İlişkiler*. Ankara: Dora Yayınları.
- Bağlıoğlu, A. (2003). Dürziliğın Felsefesi ve Dini Arka Planı, *Elâzığ: Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (8), 215-228.
- Bağlıoğlu, A. (2006). *Ortadoğu Siyasi Tarihinde Dürziler*, Elâzığ: Fırat Üniversitesi Basımevi.
- Bağlıoğlu, A. (2018). *İnanç Esasları Açısından Dürzilik*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, Ankara.
- Bilge, M. L. (2003). Lübnan, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (27). 244-246. <https://islamansiklopedisi.org.tr/lubnan#1>.
- Ceyhan, S. (2011). Dürzilikte Nasutu ve Tecelli İnancı, *İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (40), İstanbul.
- Cuineti, V. (1896). *Syrie Liban et Palestine*. (E. Leroux, Ed.) Paris.

- Çandır, A. (2020). Cebel-i Lübnan Salnamelerine Göre Yörenin İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1887-1892), (Yüksek Lisans Tezi), Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Manisa.
- Çapar, A. (2019). İsmail Hayr Bey İsyanı Işığında Osmanlı-Nusayri İlişkileri, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi, (91), 43-64. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tkhcbva/issue/71970/1157814>.
- Çelik, K. (2012). Osmanlı Hâkimiyetinde Beyrut Vilayetinin Kurulması (1887-88) ve İdarî Taksimatı, M. Öztürk ve E. Çakar (Ed.) Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Altıncı Uluslararası Orta Doğu Semineri, Elâzığ 11-13 Ekim, 183-201. [/http://ortadogu.firat.edu.tr/ortadogu/seminerler-ve-kitaplar/seminerler/altinci-ortadogu-semineri.pdf](http://ortadogu.firat.edu.tr/ortadogu/seminerler-ve-kitaplar/seminerler/altinci-ortadogu-semineri.pdf).
- Duman, O. (2006). Bir Ortadoğu Buhranı Cebel-i Lübnan Olayları (1860-61), Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (3)5. 1-11. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mkusbed/issue/19567/208580>.
- Ekici, Y. (2020). Osmanlı Yönetiminden Fransız Manda İdaresine Kadar Lübnan'da Dürzi-Maruni Mücadelesi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (30)2, 555-565. <https://doi.org/10.18069/firatsbed.729932>.
- Emecen, F. (1995). Fahreddin Ma'noğlu, İslam Ansiklopedisi, (12). 80-82. Retrieved from: <https://islamansiklopedisi.org.tr/fahreddin-manoglu>.
- Firro, K. M. (1992). A History of The Druzes, New York: Brill,
- Haddad, S. (2007). Maronites of Lebanon: From dominance to accommodation, Indiana: Notre Dame University.
- Harik, I. (1968). Politics and Change Society Lebanon (1711-1845) New Jersey: University of Princeton.
- Hathaway, J. (2016). Osmanlı Hakimiyetinde Arap Toprakları (1516-1800), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Hazran, Y. (2010). Lebanon's Revolutionary Era: Kamal Junblat, The Druze Community and the Lebanon State, 1949 to 1977. The World Muslim, 100(1). 157-158. <https://onlinelibrary.wiley.com/toc/14781913/2010/100/1>.
- Hitti, P. (1958). Tarihu Lübnan Münzü Akdemil-i Usurit-Tahrihiyye ila Asruna, (E. Ferayha, Çev.). Beyrut: Darü's Sekafe.
- Hodgson, M. G. (1962). Al-Darazî and Hamza in the Origin of the Druze Religion, Journal of the American Oriental Society, (82)1, 5-20. <https://www.jstor.org/stable/595974?origin=crossref>.
- Hourani, A. (1946). Syria and Lebanon : A Political Essay, London: Oxford University Press.

- Işık, R. (2003). Maruni Kilisesi, (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- İzmirli, İ. H. (1993). Lübnan: Mebahisu İlmiyye ve İctimaiyye. Beyrut: Daru Lahnd Hatır.
- İzmirli, İ. H. (2020). Dürzî Mezhebi (A.T. Akgün, Çev.). Kahramanmaraş: SAMER Yayınları.
- İzzeddin, N. M. (1934). The Racial Orginis Of The Druzes, (Doctoral dissertation, University of Chiacgo), Retrieved from: <https://www.proquest.com/>.
- Jidejian, N. (1973). Beirut Through The Ages, Beirut: Dar el-Machreq.
- Karpat, K. H. (2010). Osmanlı Nüfusu 1830-1914, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kasdan, L. (1961). Isfiya: Structure, Fission and Faction in a Druze Community, (Doctoral dissertation, University of Chiacgo), Retrieved from: <http://heritage.ismaili.net/node/28962>.
- Lewis, B. (1993). The Arabs in History, New York: Oxford University Press.
- Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi (2010), Unutulan Türkler; Lübnan'da Türk Varlığı, Ankara, Rapor no: 11.
- Ortaylı, İ. (1984). 19. Yüzyıl Sonunda Suriye ve Lübnan Üzerinde Bazı Notlar. Osmanlı Araştırmaları, (4)4, Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/oa/issue/10973/131300>.
- Ortaylı, İ. (1999). Alevilik, Nusayrîlik ve Bâb-ı Âlî, I. Melikoff, ve ark. (Ed). Tarihi Kültürel Boyutlarıyla Türkiye'de Aleviler, Bektaşiler, Nusayrîler Sempozyumu Bildirileri.
- Öz, M. (1995). Dürzilik, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (7-8-9-10). İstanbul, 485-518. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/maruifd/issue/17552/183848>.
- Özdağ, A. (2020). Osmanlı İdaresinde Trablusgarp Vilayeti (1876-1911), Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarik Kurumu Yayınları.
- Özey, R. (2004). Dünya Denkleminde Ortadoğu Ülkeler-İnsanlar-Sorunlar, İstanbul: Aktif Kitapevi.
- Özkaya, O. (2002). Tanzimat Devri Cebel-i Lübnan Olayları (1860-1861). (Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Roux, J.P (2009). Secte ou religion : les Druzes du Proche-Orient, Louvre : Ancien directeur de recherche au CNRS Ancien professeur titulaire de la section d'art islamique à l'École du, 2009. https://www.clio.fr/BIBLIOTHEQUE/pdf/pdf_secte_ou_religion_les_druzes_du_proche-orient.pdf.

- Saleh, S. (1974). Anglo-Druze relations, 1840-61, and Their Hearing on British Policy Concerning the Lebanon, (Doctoral dissertation, SOAS University of London). Retrieved from: <https://eprints.soas.ac.uk/28558/>.
- Salibi, K. (1985). A House Of Many Mansions The History of Lebanon Reconsidered, London: I.B.Tauris.
- Salibi, K. (1988). A House of Many Mansions: The History of Lebanon Reconsidered, (I.B. Tauris,Ed.) London.
- Sayın Dalkıran, S. (2003). Tarih-i Cevdet'te İslâm Mezhepleri II (Dürzilik ve Nusayrilik) Erzurum: Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, (10)21. 201-217. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunitaed/issue/2860/39006>.
- Saylan, K. (2015). Hüseyin Rıza Paşa'nın 1888 Tarihli Lahiyasına Göre Suriye-Lübnan Bölgesinin Sorunları ve Çözüm Önerileri, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, (54), 537-560.
- Sofuoğlu, E. (2015). Osmanlı Devleti'nin Suriye Vilayetini Islah Teşebbüsleri. History Studies, (4). 351-365.
- Şenzeybek, A. (2001). Dürzilik, Doğuşu ve Temel Prensipleri, (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Şenzeybek, A. (2013). Suriye'de Dürzi-Nusayri-İsmaili ve Sünni İlişkileri, e- Makalat Mezhep Araştırmaları, (6)2. 469 – 493.
- Şenzeybek, A. (2015). Dürziliğin Teşekkül Süreci'' e-Makalat Mezhep Araştırmaları, (8)1, 87-133. <https://doi.org/10.18403/emakalat.77167>.
- Şenzeybşek, A. (2008). Resailü'l- Hikme'ye Göre Dürzi İnanç Esasları, (Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Konya.
- Tan, M. (2012). Geçmişten Günümüze Dürzilik, e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi, (5)2, 61-82. <http://www.emakalat.com/tr/pub/issue/5495>.
- Tayah, W. P. (1987). The Maronites, Florida: Published by Bet Maroon.
- Traboulsi, F. (2007). A History of Modern, London: Pluto Press,
- Uğuz, S. (2019). Tarihte Nusayriler. İstanbul: İdeal Yayıncılık.
- Uzunçarşılı, İ. H. (2021, 02 Mart). Osmanlı Tarihi, (4), Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu: Türk Tarih Kurumu Yayınları. Retrieved from: <https://www.booktandunya.com/2021/03/ismail-hakki-uzuncarsili-osmanli-tarihi-1-2-3-4-5-6/>.
- Ülman, H. (1963). 1840-1845 Arasında Suriye ve Lübnan'ın Durumu ve Milletler Arası Politik, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, (18)3, 243-268. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000000704

- Ülman, H. (1966). 1860-1861 Suriye Buhranı, Osmanlı Diplomasısından Bir Örnek Olay, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Üzüm, İ. (2007). Nusayrîlik, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (33). 270-274.
- Winslow, C. (1996). Lebanon: War and Politics in a Fragmented Society, London and New York: Routledge Publisher.
- Yeşilbursa, B. K. (2016). The Druze Community In The Middle East According To British Documents, M. Öztürk ve E. Çakar (Ed.) Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Altıncı Uluslararası Orta Doğu Semineri, (s. 79-89). Elâzığ 11-13 Ekim. /<http://ortadogu.firat.edu.tr/ortadogu/seminerler-ve-kitaplar/seminerler/altinci-ortadogu-semineri.pdf>.
- Yıldız, T. (2020). Bir Katl Davası Işığında Cebel-i Lübnan'da Tanzimat Hukukunun Dürzî Kimliğine Yansıması. Sakarya Üniversitesi İlahiyat Dergisi, (22)41, 227-245. <https://doi.org/10.17335/sakaifd.709368>.
- Yıldız, T. (2020). Geleneğin Hukuku Osmanlı'nın Adaleti: Dürziler ve Maruniler. İstanbul: Vadi Yayıncılık.